

OKTOBER 2016

FOREBYGGELSE OG BEKÆMPELSE AF EKSTREMISME OG RADIKALISERING

NATIONAL HANDLINGSPLAN

REGERINGEN

Forord

Danmark er et af de mest trygge lande i verden. Et demokratisk velfærdssamfund, hvor den enkelte har frihed og muligheder – og hvor vi passer godt på hinanden. Men negative kræfter fra ekstremistiske miljøer, både i og udenfor landet, udfordrer sikkerheden og sammenhængskraften i det danske samfund.

Derfor er det vigtigere end nogensinde, at vi værner om de grundlæggende værdier og det fundament af frihedsrettigheder, som vores samfund er baseret på. Værdier som frihed, demokrati, trykthed og selvbestemmelse for det enkelte menneske. Vi skal målrettet bekæmpe de kræfter, der ønsker vold, had og undertrykkelse.

Vi skal insistere på retten til at leve et frit liv, men vi må erkende, at frihed og sikkerhed ikke kommer af sig selv. Det er noget, vi skal kæmpe for og beskytte. Meget gøres allerede, men det er nødvendigt at gøre en ekstra indsats på en række områder, hvis vi skal forebygge og bekæmpe den radikalisering, som er en af de største trusler mod vores frihed og sikkerhed.

Gennem de senere år er der sket en betydelig styrkelse af myndighedernes indsats mod terror med en række anti-terrorepakker. Senest er der sket en markant styrkelse af indsatsen mod terror i forbindelse med flerårsaftalen for politiet og anklagemyndigheden i 2016-2019.

Men at forhindre ekstremisme og radikalisering kræver andet og mere end dygtigt politiarbejde. Det kræver en omfattende forebyggende indsats af natio-

nale myndigheder, lokale myndigheder og civilsamfundet. Først og fremmest skal vi gennem gode dagtilbud, skoler og uddannelser sikre os, at børn og unge udvikler demokratiske, kritiske og sociale kompetencer, så de kan bidrage til samfundets fortsatte positive udvikling. Uddannelse og beskæftigelse fremmer medborgerskab og er det allerbedste værn mod, at unge lader sig besnære af ekstremistiske budskaber.

Viser en person alligevel tegn på radikalisering, skal der være et solidt beredskab på plads. Et beredskab som er baseret på et tæt samarbejde mellem alle myndigheder. Fagfolk skal kunne identificere tegn på radikalisering og risikoadfærd så tidligt som muligt, så der hurtigt iværksættes de nødvendige tiltag for at dæmme op for en uheldig udvikling og adfærd. Vi skal sætte hårdt ind over for ulovlige handlinger fra personer i ekstremistiske miljøer, men vi skal også sætte ind med målrettede exit-indsatser og resocialiserende tiltag, hvor der er vilje til forandring.

Intern og ekstern sikkerhed hænger tæt sammen, og forebyggelse af ekstremisme er også centralt i dansk udenrigs-, sikkerheds- og udviklingspolitik samt i internationale fora, hvor Danmark deltager.

Alle gode kræfter kan være med til at fremme en positiv udvikling – myndigheder, forældre, familier og civilsamfundet. Vi har alle et ansvar for at vise, at der er et alternativ til ekstremistiske miljøers ødelæggende livssyn og handlinger.

Regeringen – oktober 2016

Indhold

1. Indledning	6
Oversigt over handlingsplanens nye initiativer	8
2. Håndtering af terrortruslen	10
3. Den danske forebyggelsesmodel	12
Tværgående myndighedssamarbejde og centrale aktører	12
Væsentligste myndigheder i indsatsen til forebyggelse af ekstremisme og radikalisering	14
Helhedsorienteret forebyggelsesindsats	16
Indgribende indsatser – personer i ekstremistiske miljøer	16
Foregribende indsatser – personer i risiko for radikalisering	16
Opbyggende indsatser – alle børn og unge	16
4. Eksisterende indsats til forebyggelse af ekstremisme og radikalisering	18
Rådgivning til kommuner og kriminalpræventive samarbejder	18
Opkvalificering af fagpersoner	18
Ekstremistiske miljøer og personer i risiko for radikalisering	19
Fremmedkrigere	19
Fængsler og kriminelle miljøer	20
Asylsystemet	20
Skole og undervisning	21
Unge, foreningsliv og civilsamfundsaktører	21
Udsatte boligområder	22
Internettet og de sociale medier	22
Forskning, evaluering og analyse	23
Internationale indsatser	24
Aftale om en styrket indsats over for religiøse forkyndere	25
5. Nye indsatser	26
Mere koordineret og vidensbaseret forebyggelsesindsats	27
Styrket indsats i politikredse og kommuner	28
Bekæmpelse af ekstremistisk propaganda og forebyggelse af online-radikalisering	29
Hård kurs mod fremmedkrigere	30
Målrettet indsats i kriminelle miljøer	30
Styrket indsats mod radikalisering i fængsler	31
Systematisk indsats i dagtilbud, grundskolen og ungdomsuddannelser	32
Aktivering og inddragelse af lokalsamfund	32
Styrket internationalt arbejde	33

Et stærkt beredskab mod terror er nødvendigt for at bevare sikkerhed, stabilitet og tryghed i Danmark, og som led i indsatsen mod terror er bekæmpelse af ekstremisme og forebyggelse af radikalisering et højt prioriteret fokusområde.

Men forebyggelse af ekstremisme og radikalisering handler ikke kun om at forhindre terror, det har også et bredere samfundsmæssigt sigte. Vi skal dæmme op for ekstremistiske miljøers negative indflydelse i lokalmiljøer og på sociale medier for at værne om vores trivsel, tryghed og velfærd. Vi skal fremme børn og unges selvstændighed, demokratiske dannelse og kritiske kompetencer, fordi det kan medvirke til at øge modstandskraften over for radikalisering. Men også fordi det er et mål i sig selv at sikre børn og unges udvikling og aktive medborgerskab i et levende demokratisk samfund.

Den indsats og de initiativer, der beskrives i denne handlingsplan, skal derfor ses i sammenhæng med en række andre indsatser, herunder indsatsen mod terror, men også kriminalitetsforebyggende og sociale indsatser, herunder integrationsindsatsen i Danmark.

I et demokratisk samfund har borgerne ret til at ytre sig kritisk og vælge deres egen tilværelse indenfor rammerne af lovgivningen. Ekstremistiske gruppers aktiviteter kan være fuldt lovlige. Der kan være tale om foreninger, klubber eller religiøse samfund, som anvender demokratiske midler til at få indflydelse og påvirke andre grupper og individer i det omkringliggende samfund. Men når ekstremistiske personer eller grupper benytter eller legitimerer trusler, pres, chikane, hærværk, vold eller terror for at fremme et politisk mål, udgør det en klar trussel for vores sikkerhed, samfundsform og levevis.

Ekstremistiske miljøer, der aktivt modarbejder grundlæggende demokratiske værdier om frihed og folkestyre, medvirker også til at undergrave sammenhængskraften i samfundet. Det er skadeligt, når der opstår parallelsamfund med egne normer og regler, som ikke er forenelige med vores fælles værdier. Og det bidrager til splittelse, polarisering og utryghed, når ekstremistiske miljøer spreder had mod demokratiet eller bestemte befolkningsgrupper.

Det er en særlig udfordring, at ekstremistiske miljøer medvirker til radikalisering. Det skaber utryghed og konflikter, når ekstremistiske grupper eller personer søger at rekruttere tilhængere eller påvirke identitet og adfærd, særligt hvor børn og unge færdes, fx i skoler, boligområder og via sociale medier. Det er skadeligt for samfundet og for den enkelte, når radikalisering fører til, at et ungt menneske vender samfundet ryggen og tilslutter sig et ekstremistisk miljø. Som samfund har vi en forpligtelse til at forebygge, at børn og unges trivsel, udvikling og fremtidsmuligheder bringes i fare som følge af radikalisering eller berøring med ekstremistiske miljøer.

Den danske indsats for at forebygge ekstremisme og radikalisering er opbygget over en årrække. Indsatsen er baseret på et tæt tværgående myndighedssamarbejde og på en forståelse af, at forebyggelse kan ske på forskellige niveauer med forskellige typer af indsatser. I 2009 kom den første danske handlingsplan for forebyggelse af ekstremisme og radikalisering, og den blev fulgt op med en ny handlingsplan i 2014.

De konkrete udfordringer med ekstremisme og radikalisering ændrer sig imidlertid over tid. Derfor er der behov for, at vi

løbende udvikler og tilpasser den forebyggende indsats.

I kommuner, skoler, fængsler og asylcentre er der et stigende antal sager om bekymring for radikaliserings. Samtidig opleves sagerne ofte som mere komplekse og mere alvorlige end tidligere.

Der er derfor behov for at styrke den forebyggende indsats og sikre, at alle relevante aktører i forebyggelsesindsatsen har den nødvendige viden og de rette redskaber til at håndtere udfordringerne med ekstremisme og radikaliserings.

Samtidig skal det tværgående myndighedssamarbejde styrkes. Ikke mindst ved overgange fra ét myndighedsområde til et andet er det afgørende at sikre den nødvendige koordinering, opfølgning og indsats over for personer i risiko for radikaliserings. Det gælder fx ved udslusning fra fængsler eller sikrede institutioner til kommunalt regi og ved udflytning fra asylcentre til kommuner.

Behovet for et styrket myndighedssamarbejde omfatter også koblingen mellem de nationale og internationale indsætter, fordi den interne og eksterne sikkerhed i takt med globaliseringen og den teknologiske udvikling kommer til at hænge stadig tættere sammen.

Vi skal sætte hårdt ind over for fremmedkrigere, der potentielt udgør en trussel for vores sikkerhed, og vi skal beskytte børn og unge mod radikaliserings som følge af påvirkning fra hjemvendte fremmedkrigere og terrordømte. Der er ligeledes behov for et skærpet fokus på risikoen for radikaliserings i kriminelle miljøer og fængsler, så der hurtigt kan gribes ind over for personer, der viser tegn på radikaliserings.

For at imødegå ekstremistiske miljøers massive online tilstedeværelse og radikaliserings via internettet og sociale medier er der behov for en flerstrengt indsats. Vi skal blandt andet aktivere civilsamfundet, som gennem aktiv tilstedeværelse på digitale medier og i lokalmiljøer kan fremme positive fællesskaber og herigenem bidrage til at svække ekstremistiske miljøers appel og tiltrækningskraft. Vi skal sætte ind med en systematisk indsats i dagtilbud, grundskoler og ungdomsuddannelser, så vi styrker alle børn og unges modstandskraft over for ekstremistisk propaganda og manipulation. Internettets grænseoverskridende natur betyder, at udfordringen kræver internationalt samarbejde.

Behovet for internationalt samarbejde omfatter også andre områder. Der er et generelt behov for at styrke Danmarks arbejde for at bidrage til at bekæmpe ekstremisme og forebygge radikaliserings i tredjelande, hvor der er særlige udfordringer med stabilitet og tryghed. Det internationale arbejde skal sammenlægges med den nationale forebyggelsesindsats, da udviklingen og tendenser internationalt blandt ekstremistiske bevægelser kan have en indflydelse på udsatte miljøer i Danmark.

Vi skal fastholde den eksisterende indsats for at forebygge ekstremisme og radikaliserings. Regeringen vil derudover tilføje forebyggelsesindsatsen et markant løft med en række nye initiativer, der skal styrke det strategiske fokus og intensivere indsatsen på en række centrale indsatsområder.

Begreberne ekstremisme og radikaliserings

I forbindelse med den danske indsats til forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings forstås ekstremisme og radikaliserings således:

Ekstremisme betegner personer eller grupper, som begår eller søger at legitimere vold eller andre ulovlige handlinger med henvisning til samfundsforhold, de er utilfredse med.

Betegnelsen omfatter bl.a. venstreekstremisme, højreekstremisme og militant islamisme.

Radikaliserings betegner en kortere eller længerevarende proces, hvor en person tilslutter sig ekstremistiske synspunkter eller legitimerer sine handlinger efter ekstremistisk ideologi.

OVERSIGT OVER HANDLESPLANENS NYE INITIATIVER

1. MERE KOORDINERET OG VIDENSBASERET FOREBYGGELSESDSATS

- Nationalt videns- og rådgivningscenter om forebyggelse af ekstremisme og radikaliseriing
 - Fælles værktøj til vurdering og visitering af sager om radikaliseriing
 - Kortlægning af indsats og samarbejde i kommuner og info-huse
 - Styrkelse af de regionale info-huse
-

2. STYRKET INDSATS I POLITIKREDSER OG KOMMUNER

- Vejledning til politikredsene om sagsbehandling og risikovurdering
 - Exituddannelse for udvalgte medarbejdere i politikredsene
 - Vejledning til kommunerne om foranstaltninger i konkrete sager
 - Vejledning til kommunerne om samarbejde med foreninger
 - Kommunale handleplanser for forebyggelse af ekstremisme og radikaliseriing
 - Øget fokus på særlige risikogrupper
 - Nationalt korps af mentorer og forældrecoaches
-

3. BEKÆMPELSE AF EKSTREMISTISK PROPAGANDA OG FOREBYGGELSE AF ONLINE-RADIKALISERING

- Kortlægning af ekstremisters brug af sociale medier
 - Styrket retsforfølgning af spredning af ekstremistisk materiale
 - Særlig enhed for bortfjernelse og nyt blokeringsfilter
 - National alliance mod online-radikaliseriing
 - Korps af digitale fornuftsstemmer
 - Mobilisering af unge stemmer i forebyggelse af online-radikaliseriing
 - Undervisnings- og informationsmaterialer om kritisk tænkning
-

4. HÅRD KURS MOD FREMMEDKRIGERE

- Stop for offentlige ydelser til fremmedkrigere
 - Beskyttelse af børn og unge mod hjemvendte fremmedkrigere og andre terrordømte
-

5. MÅLRETTET INDSATS I KRIMINELLE MILJØER

- Konsekvent indgriben overfor ekstremistiske udtalelser
- Målrettet og konsekvent indsats mod "almindelig" kriminalitet i radikaliserede miljøer
- Styrkede metoder til forebyggelse af cross-over rekruttering

6. STYRKET INDSATS MOD RADIKALISERING I FÆNGSLER

- Ny radikaliseringsenhed og styrket IT-plattform i Kriminalforsorgen
- Nye exit-værktøjer og opkvalificering af medarbejdere
- Skærpet screening og tilsyn med religiøse forkyndere i fængsler
- Undersøgelse af modeller for sektionering i fængsler
- Deltagelse i exit-program som krav for prøveløsladelse

7. SYSTEMATISK INDSATS I DAGTILBUD, GRUNDSKOLEN OG UNGDOMSUDDANNELSER

- Øget fokus på tidlig forebyggelse i dagtilbud, grundskolen og ungdomsuddannelser
- Nye metoder og opkvalificering af fagprofessionelle
- Mønsterskoleprojekt for at forebygge hadforbrydelser

8. AKTIVERING OG INDDRAGELSE AF LOKALSAMFUND

- Forbedret indsats i ghettoområder og udsatte boligområder
- Styrkede metoder til forebyggelse i boligområder
- Udvidelse af PET's outreach-indsats

9. STYRKET INTERNATIONALT ARBEJDE

- Styrkelse af samtænkningen mellem nationale og internationale indsatser
 - Styrke Danmarks bidrag til den globale koalition til bekæmpelse af ISIL
 - Bygge videre på lovende initiativer i Mellemøsten
 - Styrket international informationsudveksling om fremmedkrigere
 - Fortsætte og videreudvikle projekter på Afrikas Horn
 - Fokus på udviklingspolitikens relevans for forebyggelsen
 - Opbygning og udbygning af projekter i udsatte lande
-

2.

Håndtering af terrortruslen

SIKKERHEDSTRUSLEN FRA VOLDELIG EKSTREMISME OG RADIKALISERING

Danmark står over for en alvorlig terrortrussel fra radikaliserede og voldsparate personer og miljøer. Dette kom på tragisk vis til udtryk ved angrebene i København den 14. og 15. februar 2015, hvor to civile blev dræbt, og flere betjente blev såret. Angrebene i København viste os den trussel, der kan udgå fra radikaliserede unge, der griber til vold. Den trussel er fortsat til stede, og simple angreb gennemført af mindre grupper eller enkeltpersoner er ifølge PET den mest sandsynlige form for terrorangreb mod Danmark.

Center for Terroranalyse (CTA), som er en del af Politiets Efterretningstjeneste (PET), vurderer, at navnlig Islamisk Stat og andre militante islamistiske gruppers propaganda bidrager til at radikalisere personer og miljøer i Danmark. CTA vurderer, at propagandaen kan have en radikaliserende effekt på især socialt marginaliserede og andre sårbare unge. Endvidere kan virtuelle fællesskaber på sociale medier samt gruppefællesskaber som dem, man finder i kriminelle miljøer, fængsler og islamistiske miljøer, virke fremmende for radikalisering.

CTA peger på, at militant islamistiske budskaber i stigende grad finder klangbund hos voldsparate unge, der føler sig socialt marginaliserede og søger identitet og status. Disse budskaber bæres i høj grad frem af lettilgængelig, eksplicit propaganda på sociale medier, som taler direkte til de unge. Islamisk Stats udråbelse af et kalifat i Syrien og Irak har i den forbindelse fungeret som en accelerator for militant islamistisk radikalisering. Kalifatets tiltrækningskraft understøttes af propaganda på sociale medier, hvor Islamisk Stat målrettet og med visuel omhu taler direkte til sit publikum.

Radikaliserede personer i Danmark udrejser fortsat til konfliktzonen i Syrien og Irak. CTA vurderer, at der fra Danmark er udrejst mindst 135 personer til Syrien og Irak siden sommeren 2012. Tallet kan være højere. CTA vurderer, at ophold i konfliktzonen hos militante islamister kan føre til radikalisering, brutalisering og voldsparathed. Omkring 10 procent af de udrejste vurderes at være kvinder. Kvindernes relative andel er steget siden sommeren 2014 sammenlignet med de foregående år. CTA vurderer, at lige under halvdelen af dem, der har været udrejst, nu befinder sig i Danmark. Knap en fjerdedel er stadig i konfliktzonen, og en tilsvarende andel formodes dræbt.

Den sikkerhedsmæssige trussel fra radikalisering og ekstremisme udspringer ikke kun fra militant islamisme. CTA vurderer, at der også findes politisk ekstremistiske miljøer i Danmark, som er parate til at anvende vold for at fremme deres dagsorden. Volden kan være rettet mod politiske modstandere, minoritetsgrupper, herunder flygtninge og migranter, samt mod organisationer og virksomheder, som man vurderer, har symbolsk værdi. Terrortruslen fra politisk ekstremistiske miljøer i Danmark er dog begrænset.

CTA's vurdering af terrortruslen mod Danmark er tilgængelig på www.pet.dk.

I lyset af trusselsbilledet mod Danmark er indsatsen mod ekstremisme og radikalisering et højt prioriteret fokusområde i det danske samfunds indsats mod terror.

Der er siden 2001 sket en betydelig styrkelse af den samlede myndighedsindsats mod terror. Som led heri er der iværksat en række initiativer for at styrke både den tidlige terrorforebyggende indsats og den konkrete operative indsats i forhold til radikaliserede personer og miljøer. Det er sket i form af anti-terrorpakker fra 2002, 2006 og 2015 samt en markant styrket indsats mod terror i forbindelse med flerårssaftalen for politiet og anklagemyndigheden i 2016-2019.

Håndteringen af terrortruslen fra radika-

liserede personer og miljøer i Danmark varetages først og fremmest af Politiets Efterretningstjeneste (PET), der som Danmarks nationale efterretnings- og sikkerhedsmyndighed har til opgave at identificere, forebygge, efterforske og imødegå trusler mod friheden, demokratiet og sikkerheden i det danske samfund. Indsatsen involverer dog også andre myndigheder, bl.a. Forsvarets Efterretningstjeneste (FE), politiet, anklagemyndigheden og Kriminalforsorgen.

Målet med PET's indsats mod terror er først og fremmest at forhindre, at der planlægges og udføres terrorhandlinger i Danmark. En central opgave for PET i den forbindelse består i løbende at følge de miljøer, hvor der kan være grobund

for terrorisme, herunder radikaliserede miljøer. Herudover har PET også til opgave at overvåge og søge at forhindre, at f.eks. grupperinger på den yderste højre- eller venstrefløj benytter ekstreme og udemokratiske metoder.

Som en konsekvens af udviklingen i trusselbilledet er tidlig forebyggelse af radikalisering og voldelig ekstremisme en højt prioriteret opgave for PET. Den radikaliseringsforebyggende indsats er således et særskilt strategisk fokusområde for PET og et centralt supplement til det operative arbejde.

PET's tidlige forebyggelsesindsats indgår som en del af den samlede danske forebyggelsesmodel, jf. kapitel 3.

3.

Den danske forebyggelsesmodel

Den danske tilgang til forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings er organisatorisk baseret på et bredt tværsektorielt myndighedssamarbejde, som involverer både lokale og nationale myndigheder, og forskellige typer af indsatser adresserer forskellige målgrupper. Denne tilgang til forebyggelse kendes fra det kriminalpræventive område, og forebyggelsen af ekstremisme bygger også i stort omfang videre på de strukturer, som kendes fra dette område.

Den tværgående og helhedsorienterede tilgang afspejler samtidig, at ekstremisme og radikaliserings ikke kun udgør et problem ud fra et sikkerhedsmæssigt perspektiv (risiko for terror mv.), men også har et bredere velfærdsmæssigt perspektiv (samfundets sammenhængskraft og den enkeltes trivsel, udvikling og aktive medborgerskab). Der er således flere rationaler bag indsatsen for at forebygge ekstremisme og radikaliserings.

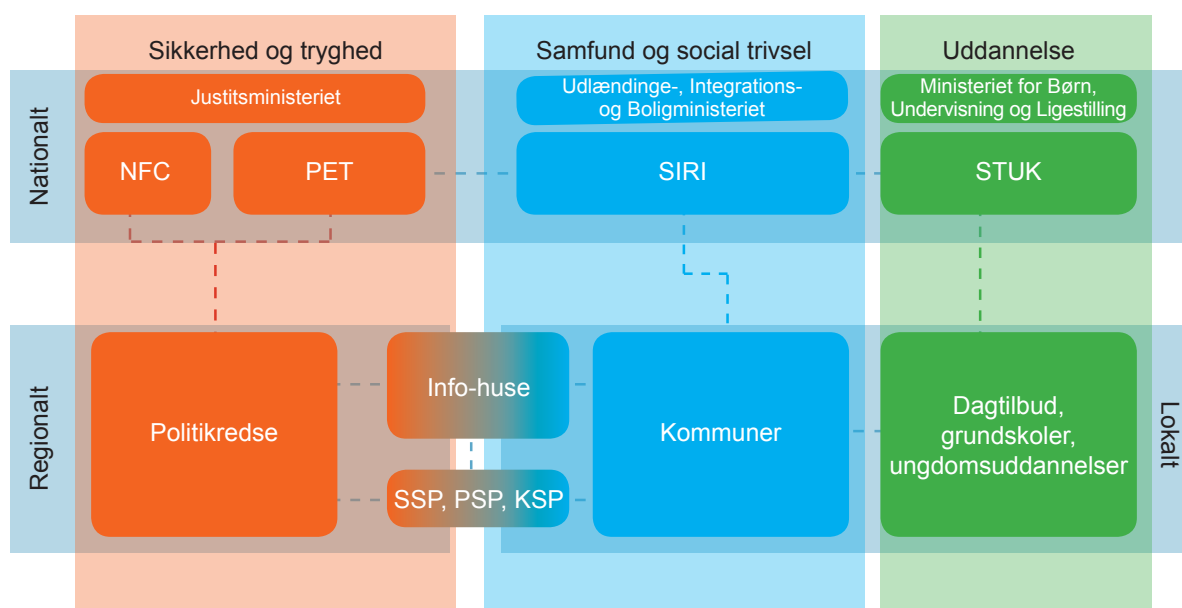
TVÆRGÅENDE MYNDIGHEDSSAMARBEJDE OG CENTRALE AKTØRER

Siden midten af 00'erne er forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings udviklet som et særskilt fokusområde i regi af allerede eksisterende kriminalpræventive samarbejder på tværs af myndigheder.

Forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings blandt børn og unge løftes først og fremmest i et samarbejde mellem kommuner og politikredse. Det sker i regi af det kriminalitetsforebyggende SSP-samarbejde mellem skole, sociale myndigheder og politi. Samarbejdet er forankret i de såkaldte info-huse, som er etableret i landets 12 politikredse, og som har særlig viden om ekstremisme og radikaliserings. I info-husene drøftes både generelle udfordringer og erfaringer fra konkrete sager om radikaliserings, og det aftales, hvordan sagerne håndte-

Myndighedssamarbejder i indsatsen til forebyggelse af ekstremisme og radikalisering

res i et samarbejde mellem den enkelte kommune og politiet. Samarbejdet baserer sig på retsplejelovens § 115 om deling af oplysninger for at forebygge kriminalitet.

Andre kriminalpræventive samarbejder, PSP-samarbejdet mellem psykiatrien, de sociale myndigheder og politiet og KSP-samarbejdet mellem Kriminalforsorgen, de sociale myndigheder og politiet indgår også i forebyggelsesindsatsen med særligt fokus på borgere, som er i berøring med psykiatrien eller Kriminalforsorgens institutioner. Det betyder, at SSP-, PSP- og KSP-medarbejderne, som har tæt borgerkontakt, er opmærksomme på risiko for radikaliserings på lige fod med andre typer af risikoadfærd, der kan føre til kriminalitet. I nogle kommuner er andre aktører fra fx beskæftigelsesindsatsen, bande-exit og sundhedsmyndigheder også engageret i samarbejdet omkring info-husene.

Udvalgte medarbejdere i kommuner og politikredse er opkvalificeret med særlig viden om ekstremisme og radikaliserings, så de er i stand til at gribe ind, hvis en borger viser tegn på radikaliserings eller har behov for hjælp til at forlade et ekstremistisk miljø. Samtidig kan de opkvalificerede medarbejdere fungere som ressource- og videnspersoner i forhold til andre aktører i forebyggelsesarbejdet, herunder en bred vifte af medarbejdere med borgerkontakt i fx skoler, klubber, sundhedssektoren og udsatte boligområder.

Fra nationalt hold er der fokus på at understøtte det lokale forebyggelsesarbejde gennem vidensformidling, rådgivning, opkvalificering, udvikling af konkrete metoder og indsatser samt lovgivning. Formålet er at sikre, at lokale myndigheder og tværgående myndighedssamarbejder har tilstrækkelig viden om ekstremisme og radikaliserings og adgang til effektive redskaber til brug i forebyggelsesarbejdet.

En lang række myndigheder er involveret i indsatsen til forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings. Styrelsen for International Rekruttering og Integration (SIRI), PET, Rigspolitiets Nationale Forebyggelsescenter (NFC), og Styrelsen for Undervisning og Kvalitet (STUK) understøtter indsatsen i landets kommuner og politikredse samt i dagtilbud, grundskoler og på ungdomsuddannelser, som vist på figuren ovenfor. På de næste sider beskrives de enkelte myndigheders ansvarsområder.

VÆSENTLIGSTE MYNDIGHEDER I INDSATSEN TIL FOREBYGGELSE AF EKSTREMISME OG RADIKALISERING

LOKALE OG REGIONALE MYNDIGHEDER

98 kommuner

Kommunerne arbejder med den borgernære forebyggelse af ekstremisme. Kommunerne kan for eksempel iværksætte foranstaltninger over for unge i risiko efter lov om social service eller andre lovgivninger. Kommunerne har også ansvaret for den brede, opbyggende indsats i blandt andet dagtilbud og skoler. Det sker med udgangspunkt i blandt andet folke- og friskolelovgivningens krav om, at skolen skal forberede eleverne til et samfund med frihed og folkestyre.

12 politikredse

Politiets forebyggende arbejde har til formål at iværksætte tiltag for at forhindre kriminalitet samt at forhindre begyndende kriminel adfærd hos særligt børn og unge. Når politiet får kendskab til, at personer har begået eller er i risiko for at begå kriminalitet, har politiet et ansvar for at gribe ind og iværksætte egnede tiltag. Radikalisering indgår i det kriminalpræventive arbejde som bekymringsparameter for risikoadfærd på linje med andre adfærdsparametre så som skoleforsømmelser, butikstyveri, udadreagerende adfærd og lignende.

5 regioner

– navnlig behandlingspsykiatrien

Regionerne har ansvaret for sygehusvæsenet og praksissektoren. Sundhedsfaglige institutioner har som alle andre institutioner med borgerkontakt et ansvar for at være opmærksom på bekymringstegn i forbindelse med ekstremisme og radikalisering samt kende til de handlemuligheder og meldeveje, der knytter sig hertil. Blandt andet behandlingspsykiatrien og traumebehandling er områ-

der, hvor der kan være særlig grund til at være opmærksom på bekymringstegn.

Kriminalpræventive myndighedssamarbejder

En central del af forebyggelsesindsatsen løftes af kommunale fagpersoner og politiet som led i det generelle kriminalitetsforebyggende arbejde i regi af de særlige kriminalpræventive samarbejder:

-
- SSP – et samarbejde mellem skoler, sociale myndigheder og politi
 - PSP – et samarbejde mellem psykiatrien, sociale myndigheder og politi
 - KSP – et samarbejde mellem Kriminalforsorgen, sociale myndigheder og politi
-

Det betyder, at SSP-, PSP- og KSP-medarbejderne er opmærksomme på unges risiko for radikalisering på lige fod med andre typer af risikoadfærd, der kan føre til kriminalitet. Medarbejderne benytter i vid udstrækning eksisterende social- og sundhedsfaglige metoder til også at forebygge radikalisering. Udvalgte medarbejdere fra kommuner og politi, navnlig fra SSP-samarbejdet, er opkvalificeret med særlig viden om ekstremisme og radikalisering

Regionale info-huse

Info-husene er et politikredsbaseret samarbejde mellem kommune og politi. Info-husene har til formål dels at fungere som et videndelingsforum, hvor udfordringer og metoder vedrørende forebyggelse af radikalisering drøftes, dels som en samarbejdsform, hvor enkeltsager udredes og håndteres i samarbejde mellem politi og kommune.

NATIONALE MYNDIGHEDER

Styrelsen for International Rekruttering og Integration - SIRI

Styrelsen for International Rekruttering og Integration under Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet understøtter og rådgiver kommunerne i forhold til tilrettelæggelse og organisering af indsatser til forebyggelse af ekstremisme og radikalisering samt udarbejdelse af lokale handleplaner og strategisk samarbejde mellem kommuner og info-huse. Styrelsen gennemfører længerevarende rådgivnings- og samarbejdsforløb med udvalgte kommuner, der oplever særlige problemer med ekstremisme. Derudover rådgiver styrelsen kommunerne om strategisk samarbejde med civilsamfundet og bidrager til at understøtte kompetence- og kapacitetsopbygning af foreninger. SIRI er desuden ansvarlig for den løbende udvikling af nye tiltag og metoder i forebyggelsesindsatsen over for borgere, som er i risiko for radikalisering eller har tilknytning til ekstremistiske miljøer.

I samarbejde med PET varetager SIRI ansvaret for opkvalificering af fagpersoner med viden om radikalisering og ekstremisme og håndtering af konkrete udfordringer.

Styrelsen for Undervisning og Kvalitet - STUK

Styrelsen for Undervisning og Kvalitet under Ministeriet for Børn, Undervisning og Ligestilling understøtter og vejleder kommuner samt dagtilbud, grundskoler, ungdomsuddannelser og voksenuddannelser i, hvordan de i deres undervisning og anden pædagogiske praksis kan arbejde med demokrati, medborgerskab og fællesskab samt styrke alle børn og unges kritiske kompetencer.

Politiets Efterretningstjeneste - PET

Som en konsekvens af udviklingen i trusselbilledet er tidlig forebyggelse af radikaliserings og voldelig ekstremisme en højt prioriteret opgave for PET. Den radikaliseringsforebyggende indsats er således et særskilt strategisk fokusområde for efterretningstjenesten og et centralt supplement til det operative arbejde.

PET har siden 2007 haft et forebyggelsescenter, som er ansvarlig for at iværksætte og gennemføre initiativer og projekter, der i samarbejde med relevante aktører, sigter efter, så tidligt som muligt, at forebygge voldelig ekstremisme og radikaliserings. Indsætserne er efterretningsdrevne, trusselsbaserede og inddrager efterretningstjenestens viden og erfaringer fra terrørsager, efterforskninger mv. PET's tidligt forebyggende arbejde har tre hovedspor: outreach og dialog med civilsamfund, opbygning af kapacitet og viden hos professionelle faggrupper og exit-programmer målrettet personer, der allerede er en del af et ekstremistisk miljø.

PET's forebyggelsesindsats er karakteriseret ved at være efterretningsdrevet og have fokus på den sikkerhedsmæssige trussel fra radikaliserings. Indsatsen er således baseret på erfaringer fra danske terrørsager og inddrager efterretningstjenestens viden, jf. kapitel 2 ovenfor.

Rigspolitiets Nationale Forebyggelsescenter - NFC

Rigspolitiets Nationale Forebyggelsescenter sætter retning for, understøtter og koordinerer politiets kriminalitetsforebyggende indsats, herunder indsatser i forhold SSP-, PSP- og KSP-samarbejdet. Centeret har bl.a. til opgave at fremme samarbejdet med eksterne

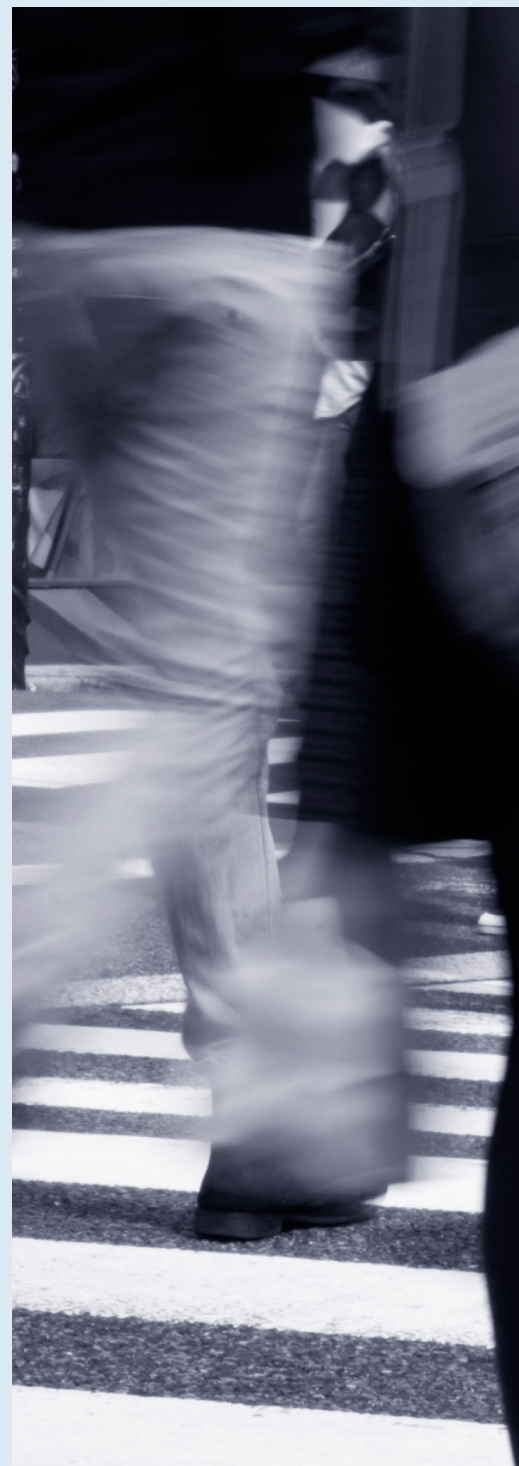
aktører samt at udvikle nye metoder og tilgange i politiets forebyggelsesarbejde. NFC indsamler bl.a. forskningsbaseret viden og best practice og har desuden ansvaret for borgernære politiopgaver, herunder indsatsen i særligt udsatte boligområder og opgaver relateret til politikredsens lokalpoliti. Det Nationale Exitkontaktpunkt er endvidere forankret i NFC. Kontaktpunktet er et myndighedssamarbejde mellem Kriminalforsorgen, Kommunernes Landsforening og politiet i forhold til exitindsatsen for personer, der ønsker at forlade rocker- og bandemiljøet.

Kriminalforsorgen - KF

Kriminalforsorgen arbejder med forebyggelse af radikaliserings i de danske fængsler og Kriminalforsorgens øvrige institutioner bl.a. gennem mentorprogrammer, opdagelse af tegn på ekstremisme og radikaliserings gennem uddannelse af personalet, håndtering af indberetninger og iværksættelse af socialfaglige og/eller sikkerhedsmæssige tiltag. Her er der særligt fokus på myndighedssamarbejde, herunder udveksling af oplysninger ved indsættelse og løsladelse

Den nationale Videns- og Specialrådgivningsorganisation på det sociale område og i specialundervisningen - VISO

I konkrete enkelt- og gruppesager - hvor der er en bekymring for borgere, som udviser tegn på radikaliserings - tilbyder VISO under Social- og Indenrigsministeriet rådgivning og udredning af borgers situation og behov for støtte.

HELHEDSORIENTERET FOREBYGGELSESDSATS

Radikalisering betragtes som risikoadfærd på lige fod med andre former for risikoadfærd, der kan føre til kriminalitet. I forebyggelsesindsatsen benyttes ofte samme metoder og redskaber som ved andre typer af risikoadfærd, der kendes fra kriminalpræventivt og socialt arbejde. Derudover er der udviklet metoder og initiativer, som specifikt adresserer udfordringerne med ekstremisme og radikalisering.

Forebyggelsen af ekstremisme og radikalisering er baseret på en helhedsorienteret tilgang, hvor der arbejdes med forskellige typer af indsatser afhængig af målgruppen. Det er illustreret ved forebyggelsestrekanten, som også benyttes på det kriminalpræventive område.

Indgribende indsatser – personer i ekstremistiske miljøer

Det øverste felt i forebyggelsestrekanten omfatter personer, som er en del af et ekstremistisk miljø og har begået krimi-

nelle handlinger eller vurderes at være i overhængende risiko for at gøre det. Indsatser over for denne målgruppe har til formål at forebygge (yderligere) kriminelle ekstremistiske handlinger og at støtte frigørelse fra ekstremistiske miljøer.

Indgribende indsatser over for personer i ekstremistiske miljøer skal ses i sammenhæng med strafferetlige tiltag, hvor kriminelle handlinger behandles af domstolene.

Indgribende indsatser varetages fortrinsvis af PET, politiet, Kriminalforsorgen og via kommunernes sociale foranstaltninger og mentorindsatser.

Foregribende indsatser – personer i risiko for radikalisering

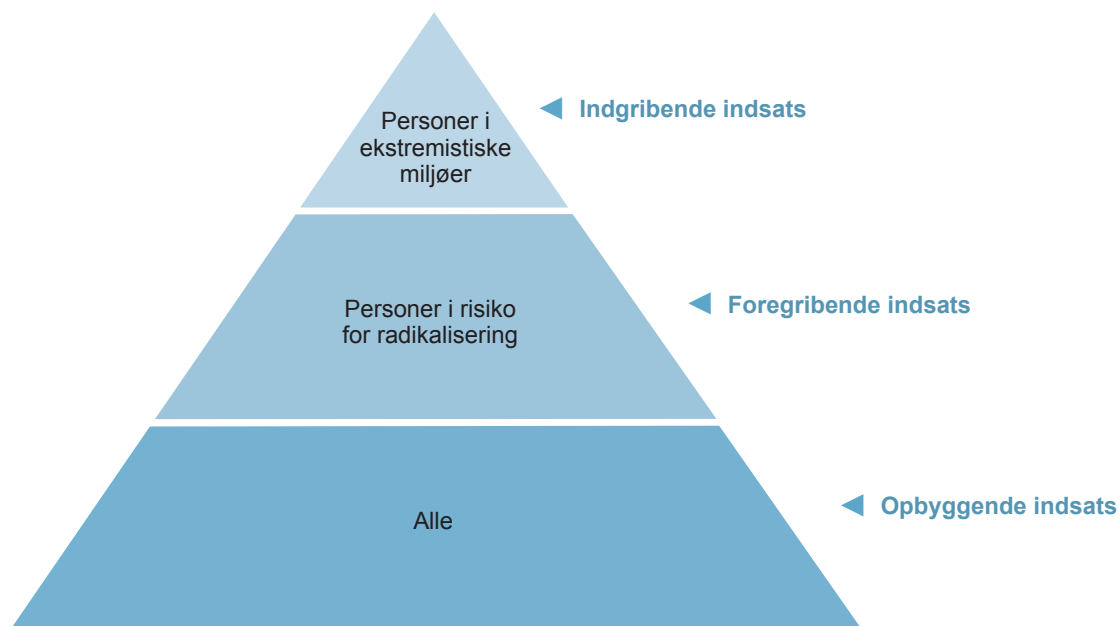
Det midterste felt i trekanten omfatter personer og grupper, som udviser risikoadfærd eller tegn på radikalisering. Indsatser på dette niveau har til formål at dæmme op for risikoadfærd, inden den udvikler sig i mere alvorlig retning og at fremme positiv udvikling.

Foregribende indsatser, der specifikt adresserer udfordringer med ekstremisme og radikalisering, skal ses i sammenhæng med andre sociale og kriminalpræventive indsatser, fx bolig sociale indsatser i udsatte områder, der mere generelt søger at dæmme op for risikoadfærd.

Foregribende indsatser løftes eksempelvis via kommunale sociale indsatser og mentorindsatser og i regi af det relationsarbejde, der varetages af fagpersoner i institutioner, skoler, i SSP-, PSP- og KSP-samarbejdet og i gadeplansindsatser i udsatte boligområder.

Opbyggende indsatser – alle børn og unge

Det nederste felt omfatter i princippet alle borgere, men har særligt fokus på børn og unge. Indsatser på dette niveau har til formål at fremme trivsel, udvikling og aktivt medborgerskab samt at forebygge udvikling af risikoadfærd.

De brede opbyggende indsatser adresserer ofte ikke udfordringerne med ekstremisme og radikaliserings eksplicit, men de medvirker til at ruste børn og unge med demokratiske, kritiske og sociale kompetencer og dermed modstandskraft over for udvikling af risikoadfærd, der kan føre til radikaliserings.

Opbyggende indsatser finder blandt andet sted i dagtilbud, skoler og på ungdomsuddannelser, men også i familien og blandt andre civilsamfundsaktører som foreninger og klubber.

Den helhedsorienterede tilgang til forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings indebærer således, at en lang række aktører bidrager til forebyggelsesindsatsen, og indsatsen omfatter forskellige typer af indsatser afhængig af målgruppen. I praksis kan der være overlap mellem de forskellige forebyggelsesniveauer – og nogle indsatser omfatter personer fra forskellige målgrupper.

Tidligere handlingsplaner om forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings

Forebyggelsesindsatsen er opbygget og udbygget i takt med nye udfordringer. Der er over et årti gennemført en professionalisering og formalisering af indsatsen. Den første samlede handlingsplan om forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings blev offentliggjort i 2009. Handlingsplanen introducerede en model for det tværgående myndighedssamarbejde med afsæt i det eksisterende SSP-samarbejde. Det var en del af en flerstrengt indsats, hvor der også var fokus på at styrke demokratisk dannelse og medborgerskab blandt unge samt iværksætte særlige indsatser i udsatte boligområder og fængsler.

I 2014 byggede en ny handlingsplan videre på den model for tværgående myndighedssamarbejde om forebyggelse,

som blev lanceret i den første handlingsplan. Derudover sætter handlingsplanen fra 2014 fokus på en række nye udfordringer: det stigende antal udrejsende til væbnede konflikter, online-radikaliserings og ekstremistiske gruppers brug af sociale medier og internettet, de tætte forbindelser mellem kriminelle og ekstremistiske miljøer samt et øget behov for at inddrage civilsamfundet. Ved en bred politisk aftale blev det i 2015 vedtaget at afsætte satspuljemidler til en række initiativer i handlingsplanen fra 2014. Den nuværende indsats for at forebygge ekstremisme og radikaliserings har i vid udstrækning afsæt i udmøntningen af disse initiativer, som bygger videre på erfaringerne fra den første handlingsplan og samtidig sætter fokus på de nye indsatsområder.

4. Eksisterende indsats til forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings

Den eksisterende indsats til forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings omfatter en bred vifte af initiativer, som målrettet adresserer de konkrete udfordringer indenfor en lang række indsatsområder. Der er tiltag over for fremmedkrigere og personer i ekstremistiske miljøer og indsats over for personer

i risiko for radikaliserings, fx i kriminelle miljøer, asylsystemet og udsatte boligområder. Derudover er der indsats i undervisningssystemet og i forhold til online-radikaliserings og inddragelse af civilsamfund, som har til formål at forebygge risikoadfærd – særligt blandt børn og unge – for at øge modstandskraften

over for radikaliserings. Endelig understøtter nationale myndigheder forebyggelsesindsatsen gennem rådgivnings af lokale myndigheder og opkvalificering af fagpersoner.

Væsentlige nuværende indsatsområder og nylige initiativer omfatter:

RÅDGIVNING TIL KOMMUNER OG KRIMINALPRÆVENTIVE SAMARBEJDER

Strategisk rådgivning til lokale myndigheder om forebyggelse og exit

Styrelsen for international Rekruttering og Integration (SIRI) har styrket sin rådgivning af landets kommuner på strategisk niveau i forhold til at udarbejde forebyggelsesstrategier, beredskabsplaner og tværsektorielle samarbejder i forbindelse med forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings. Landets info-huse er blevet udbygget og styrkes løbende i et samarbejde mellem styrelsen og PET, som også rådgiver de kriminalpræventive samarbejder, SSP, PSP og KSP. Særlige fokusområder i rådgivningen er håndtering af udfordringerne med unges rekruttering til og deltagelse i konflikter i udlandet, samt hvordan exit på ekstremisme-området kan styrkes, og herunder i relevant omfang koordineres med indsatsen for bande-exit.

Nationalt udrykningsteam

Der er etableret et nationalt udrykningsteam bestående af medarbejdere fra SIRI og PET, der kan tilkaldes, hvis en kommune eller politikreds retter henvendelse med et ønske om rådgivning i forhold til håndtering af en akut situation, fx udrejse til konfliktzoner eller opildnede situationer efter (terror)anholdelser, ildspåsættelser, demonstrationer eller lignende. Udrykningsteamet har mulighed for hurtigt at iværksætte ekstraordinære og målrettede tiltag i de kommuner, som har akutte udfordringer.

OPKVALIFICERING AF FAGPERSONER

Opkvalificering af fagpersoner i kriminalpræventive samarbejder, SSP, PSP og KSP

SIRI og PET opkvalificerer og rådgiver fagpersoner fra SSP-, PSP- og KSP-samarbejderne, så de opnår viden om forebyggelse af radikaliserings og ekstremisme på et niveau, hvor de kan fungere som ressource- og videnspersoner i forhold til andre aktører i forebyggelsesarbejdet og i forhold til medarbejdere med tæt borgerkontakt i skoler, klubber, sundhedssektoren, gadeplansindsatser mv.

Opkvalificering af andre medarbejdere med borgerkontakt

SIRI opkvalificerer, i samarbejde med PET, en bred vifte af fagpersoner med tæt borgerkontakt, fx i socialforvaltninger, på skoler og ungdomsuddannelser, Ungdommens Uddannelsesvejledning, jobcentre, asylcentre, sikrede institutioner, psykiatrien, det boligsociale arbejde mv., så de kan opfange og håndtere tegn på radikaliserings.

Undervisningspakke og håndbøger

SIRI har udarbejdet en undervisningspakke, som har til formål at nå ud til en bredere gruppe af medarbejdere med borgerkontakt for at øge den generelle viden om radikaliseringsprocesser, ekstremisme, bekymringstegn og handlemuligheder. Der er endvidere udviklet håndbogsserien "Ekstremisme og forebyggelse", som går i dybden med disse emner, og som kan anvendes af kommuner og andre aktører i forebyggelsesindsatsen.

EKSTREMISTISKE MILJØER OG PERSONER I RISIKO FOR RADIKALISERING

National Hotline

Der er etableret en national telefonlinje, hvor forældre, pårørende og andre kan få råd og vejledning, hvis de er bekymrede for, at deres barn eller nogen i deres omgangskreds er i risiko for radikaliseringsmiljøer, har tilknytning til et ekstremistisk miljø eller påtænker udrejse til en konfliktzone i udlandet.

Korps af mentorer og forældrecoaches

Der er etableret et landsdækkende korps af professionelle mentorer og forældrecoaches, der skal arbejde med personer, der er i risiko for radikaliseringsmiljøer eller har tilknytning til et ekstremistisk miljø samt deres pårørende. Der er udviklet en metodemanual og et system for progressionsmåling i forbindelse med indsatsen, og der udbydes kurser og gennemføres netværksaktiviteter for de deltagende mentorer og forældrecoaches. Kommuner, der ikke selv råder over mentorer og forældrecoaches, har via mellemkommunale aftaler mulighed for at låne disse, hvis behovet opstår.

Ændring af serviceloven

En ændring af serviceloven har styrket kommunernes muligheder for at iværksætte en indsats over for personer over 18 år, som er i risiko for radikaliseringsmiljøer, eller som ønsker at forlade ekstremistiske miljøer.

NGO-drevet center

Der er etableret et NGO-drevet center som et åbent tilbud til borgere, der er i risiko for radikaliseringsmiljøer. Centeret tilbyder individuel rådgivning og støtte til at undgå uhensigtsmæssig adfærd og igangsætte en positiv personlig udvikling og bistår fx med at afsøge mulighederne for beskæftigelse, uddannelse, bolig osv.

Styrkelse af PET's exit-indsats

PET's exit-indsats er målrettet personer, som er radikaliserede og involveret i voldelige militant islamistiske miljøer og inkluderer også personer fra politisk ekstremistiske miljøer. Exit-indsatsen tilkøbes politiets kriminalpræventive indsats og kommunernes resocialiserende og socialfaglige indsats.

FREMMEDKRIGERE

Indsatsgruppe mod fremmedkrigere

Der er etableret en særlig indsatsgruppe mod fremmedkrigere bestående af Rigspolitiet, Rigsadvokaten, Københavns Politi, Statsadvokaten i København og PET. Indsatsgruppen skal sikre de bedst mulige rammer for indsatsen over for personer, som gennem deltagelse i den væbnede konflikt i Syrien og Irak udgør en trussel mod Danmark.

Styrket strafferetligt værn mod fremmedkrigere

Der er bl.a. blevet indsat en ny bestemmelse i straffeloven om landsforræderi, som særskilt kriminaliserer, at en dansk statsborger eller herboende udlænding er tilsluttet en fjendtlig væbnet styrke, som kæmper mod den danske stat, eller hver for sig til en sådan fjendtlig væbnet styrke. Der er også foretaget en lovændring, der bl.a. styrker det strafferetlige værn mod deltagelse i væbnede konflikter i udlandet for terrorgrupper, dels gennem en strafforhøjelse, dels gennem en ny mulighed for at forbyde indrejse og ophold i visse konfliktområder uden forudgående tilladelse. Regeringen har i medfør heraf fastsat regler, der forbyder indrejse eller ophold i visse områder i Syrien og Irak uden forudgående tilladelse fra politiet.

Inddragelse af pas mv.

Ændring af pasloven indebærer bl.a., at politiet har beføjelse til at nægte at udstede pas eller inddrage et allerede udstedt pas og meddele udrejseforbud til danske statsborgere, der har til hensigt at udrejse for at deltage i en væbnet konflikt i udlandet. Det vil samtidig kunne få opholdsretslige konsekvenser for herboende udlændinge, hvis de deltager i en væbnet konflikt i udlandet. Derudover er der blevet foretaget en mindre ændring i retsplejeloven i relation til indgreb i meddelelseshemmeligheden i sager om tilhold, opholdsforbud og bortvisning.

Øget mulighed for indhentning af oplysninger om danske ekstremister i udlandet

En lovændring har styrket Forsvarets Efterretningstjenestes indsats over for terrortruslen fra danske ekstremister i udlandet, herunder navnlig danske fremmedkrigere, ved at give tjenesten mulighed for i en tidlig efterretningsmæssig fase at indhente oplysninger om danske ekstremister, når de opholder sig i udlandet.

Adgang til relevante oplysninger om flypassagerer

Der er etableret lovhjemmel til, at PET via SKAT kan få adgang til relevante oplysninger, som luftfartsselskaberne har om deres passagerer, med henblik på at styrke PET's mulighed for overvågning af, om personer med mulig tilknytning til terrorvirksomhed, herunder fremmedkrigere, er på vej til og fra Danmark.

Forældrepjece

Der er udarbejdet en pjece på seks sprog til forældre, som har et barn, der er eller har været udrejst til konfliktzoner som fremmedkriger eller som kunne være i risiko for at udrejse. Formålet med pjecen er at øge forældrenes viden om risici forbundet med at rejse til udenlandske kampzoner samt oplyse om, hvor de kan henvende sig for at få hjælp fra myndighederne.

FÆNGSLER OG KRIMINELLE MILJØER

Mulighed for sektionering af radikaliserede indsatte

Der er gennemført en ændring af straffuldbyrdelseslovens regler om placering af radikaliserede og ekstremistiske indsatte i fængsler mv. med henblik på at begrænse de indsattes adgang til at påvirke andre til ekstremistiske handlinger mest muligt (bl.a. ved at åbne mulighed for anvendelse af sektionering, så ekstremistiske indsatte ikke kan medvirke til radikalisering af andre).

Styrket udveksling af oplysninger

Der er gennemført en ændring af retsplejeloven med henblik på at styrke myndighedssamarbejdet om udveksling af oplysninger om personer, der udviser tegn på radikalisering inden for KSP-samarbejdet (Kriminalforsorgen, de sociale myndigheder og politiet). Der er desuden sikret mere systematiske procedurer for videregivelse af oplysninger fra Kriminalforsorgen til PET.

Indskærpelse af religiøse forkynderes anmeldelsespligt

Der er fra Kriminalforsorgens side sket en indskærpelse over for religiøse forkyndere af deres anmeldelsespligt for at tydeliggøre, at religiøse forkyndere til trods for deres tavshedspligt har pligt til at afværge terrorisme og andre alvorlige forbrydelser, om nødvendigt gennem politianmeldelse.

Forskningsprojekt om cross-over mellem kriminelle og ekstremistiske miljøer

Der er igangsat et forskningsprojekt om den stigende kontakt mellem kriminelle bandemiljøer og ekstremistiske miljøer med henblik på at kunne forbedre forebyggelsesindsatsen i forhold til den såkaldte cross-over problematik. Forskningsprojektet skal bidrage til udviklingen af bedre og mere målrettede metoder til det konkrete forebyggelsesarbejde.

Koordinering af indsatsen rettet mod bandeexit i et nationalt exitkontaktpunkt

Der er etableret et nationalt exitkontaktpunkt, som er forankret i Rigspolitiet (NFC). Det Nationale Exitkontaktpunkt har en koordinerende rolle i forhold til orientering af PET om kandidater, der søger eller er i exitforløb, med henblik på identificering af personer, der er under mistanke for cross-over.

ASYLSYSTEMET

Styrket identifikation og håndtering af radikalisering blandt asylansøgere

Der er gennemført uddannelse og opkvalificering af medarbejdere i Udlændingestyrelsen og hos indkvarteringsoperatørerne med henblik på, at de i videst muligt omfang er i stand til at identificere, indberette og adressere tegn på radikalisering blandt asylansøgere. Undervisningen, der varetages af PET, er særligt rettet mod de medarbejdere, der gennemfører asylsamtaler hos Udlændingestyrelsen, samt medarbejdere i indkvarteringssystemet.

Indsats for uledsagede mindreårige, der viser tegn på radikalisering

SIRI opkvalificerer medarbejdere i asylsystemet, der er i kontakt med uledsagede mindreårige, som kan udgøre en særlig risikogruppe i forhold til radikalisering.

Udstationering af forbindelsesofficer fra PET til Center Sandholm

Med henblik på at styrke grundlaget for at få eventuelle oplysninger af sikkerheds- og efterretningsmæssig interesse frem i forbindelse med asylsagsbehandlingen er der udstationeret en medarbejder fra PET til Udlændingestyrelsens asylafdeling. Medarbejderen fra PET skal bl.a. medvirke under relevante asylsamtaler og vil desuden bidrage til den løbende opkvalificering af Udlændingestyrelsens medarbejdere.

SKOLE OG UNDERVISNING

Styrket fokus på elevernes medborgerskab og kritiske kompetencer i forenklede Fælles Mål for folkeskolen

I de forenklede Fælles Mål for folkeskolen, som trådte i kraft fra skoleåret 2015/16, er der indført et øget fokus på at styrke elevernes kritiske kompetencer og demokratiske beredskab gennem, at:

- menneskerettigheder er skrevet ind i de forpligtende mål for samfundsfag og det obligatoriske emne sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab.
- der i de forpligtende mål for dansk og historie er et styrket fokus på kritisk anvendelse af kilder, herunder digitale kilder, samt i dansk yderligere styrket fokus på tilegnelse af kommunikationskritiske kompetencer.

Temaugue om fællesskab, demokrati og medborgerskab i uddannelsessystemet

I efteråret 2017 sætter Ministeriet for Børn, Undervisning og Ligestilling fokus på demokrati i praksis ved en landsdækkende temaugue og kampagne med fokus på fællesskab, demokrati og medborgerskab.

Materiale til læringsportal om forebyggelse af radikaliserings og ekstremisme

Styrelsen for Undervisning og Kvalitet udvikler og formidler materialer, som giver lærere, pædagogisk personale og ledere konkrete redskaber til at arbejde med indsatser i deres pædagogiske praksis og i undervisningen, som bidrager til at forebygge marginalisering og radikaliserings. Herudover udvikles materialer med vejledning til, hvor lærere, pædagogisk personale og ledere kan hente hjælp og rådgivning ved konkret bekymring om radikaliserings.

Opdatering af beredskabs- og sikkerhedsplan

Den eksisterende vejledning til skoler og uddannelsesinstitutioner om "Sikkerhed og kriseberedskab" opdateres. Materialet formidles via læringsportalen www.emu.dk.

Rådgivning om forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings i skoler

Styrelsen for Undervisning og Kvalitet har ansat læringskonsulenter med kompetencer i forhold til at rådgive skoler og skoleforvaltninger om forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings. Læringskonsulenterne tilbyder skoler og kommuner at deltage i forskellige landsdækkende arrangementer om demokrati, medborgerskab og forebyggelse af radikaliserings i skoleregiet.

Rådgivnings- og vejledningshotline

Læringskonsulenterne har en rådgivnings- og vejledningshotline, hvor skoler og skoleforvaltninger blandt andet kan få telefonisk og skriftlig vejledning om, hvordan de kan arbejde med en bred og tidlig forebyggelse af radikaliserings igennem opbyggende indsatser på skolerne. De opbyggende indsatser omhandler eksempelvis et styrket arbejde med demokrati, medborgerskab og fællesskab samt et styrket fokus på børn og unges kritiske kompetencer. Læringskonsulenterne vejleder også om, hvor lærere, pædagogisk personale og ledere kan hente hjælp og rådgivning ved konkret bekymring om radikaliserings.

Rådgivning til uddannelsesinstitutioner

SIRI understøtter uddannelsesinstitutioner i at udarbejde indsatser og handleplaner til brug ved håndtering af sager vedrørende radikaliserings, rekrutteringsforsøg i og omkring et uddannelsessted eller andre udfordringer med ekstremisme.

Litteraturstudie

Ministeriet for Børn, Undervisning og Ligestilling har fået gennemført "Litteraturstudie om forebyggelse af radikaliserings i skoleregiet", som undersøger hvilke tiltag, strategier, programmer og indsatser i grundskolen og på ungdomsuddannelserne, der har vist sig virkningsfulde i forhold til at forebygge og foregribe radikaliserings og ekstremisme.

UNGE, FORENINGSLIV OG CIVILSAMFUNDSAKTØRER

Styrkelse af PETs outreach-indsats

PET's outreach-indsats er blevet styrket bl.a. gennem bredere inddragelse af nye interessenter i dialogindsatsen, herunder interesseorganisationer, foreninger, religiøse forkyndere og boligsociale netværk.

Ung-til-ung dialog

SIRI etablerer et landsdækkende dialogkorps af unge i alderen 18 til 35 år, som skal skabe debat bestående blandt unge om emner af betydning for deres udvikling, selvstændighed og tilknytning til samfundets fællesskaber, herunder emner som identitet, familierelationer, personlige udfoldelsesmuligheder, social kontrol, æresrelaterede konflikter, samfundsdeltagelse, frihed og ansvar, pligter og rettigheder, pro- og antisociale fællesskaber, ligebehandling, diskrimination, venne- og fjendebilleder, intolerance, ekstremisme m.v.

Kompetence- og kapacitetsopbygning af lokale foreninger

SIRI tilbyder lokale foreninger og ressourcpersoner kompetence- og kapacitetsopbygning for at understøtte, at de kan medvirke til at imødegå og udfordre fjendebilleder, bidrage positivt til lokale fællesskaber og inddrage udsatte grupper som led i at forebygge ekstremistiske miljøers negative indflydelse. Lokale foreninger og organisationer gennemgår et intensivt uddannelses- og rådgivningsforløb og får rådgivning om aktiviteter, der skal tiltrække og fastholde børn og unge i foreningslivet.

Støtte til kommunernes strategiske samarbejde med civilsamfundsaktører

SIRI understøtter kommunernes bestræbelser på at inddrage og mobilisere lokale ressourcer og civilsamfundsaktører. Via tilbud om rådgivningsforløb og en metodehåndbog præsenteres de lokale myndigheder for konkrete metoder og modeller for samarbejde. Formålet er at skabe positive fællesskaber og medvirke til at forebygge, at unge rekrutteres til destruktive eller ekstremistiske grupperinger.

UDSATTE BOLIGOMRÅDER

Boligsociale indsatser

I de fleste udsatte boligområder har de ansvarlige boligorganisationer, med støtte fra Landsbyggefonden, udarbejdet helhedsplaner, som skal udvikle områderne positivt, bl.a. skal sociale aktiviteter og indsatser styrke trygheden og bryde den negative sociale arv. Aktiviteter og indsatser har bl.a. til formål at tilbyde områdernes børn og unge attraktive alternativer til en gadeorienteret livsstil og kriminel løbebane, som kan øge risikoen for bl.a. radikaliserings. Der foregår både bredt funderede forebyggende aktiviteter og mere målrettede indsatser, hvor boligorganisationer, kommuner og politi i et samarbejde henvender sig til unge, som er på kant med loven.

Rådgivning om boligsociale indsatser

Center for Boligsocial Udvikling (CFBU) kvalificerer de boligsociale indsatser ved at effektmåle og evaluere indsatserne, indsamle viden fra nationale og internationale undersøgelser af områdebaserede indsatser og ved at formidle resultater og rådgive om effektfulde metoder. CFBU er en selvejende institution under Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet.

Politikredsenes indsats i de særligt udsatte boligområder

Med baggrund i trusselsvurderinger har politikredsen gennem en længere årrække udpeget de boligområder, som er mest belastet af kriminalitet og uro (de særligt udsatte boligområder). I disse boligområder har der således gennem en længere periode været iværksat særlige indsatser, der typisk er kendetegnet ved at være tværsektorielle indsatser.

INTERNETTET OG DE SOCIALE MEDIER

Monitorering af ekstremistiske miljøers brug af internettet

Indsatsen mod online-radikalisering er blevet styrket. PET monitorerer ekstremistiske miljøers brug af internettet og anvender denne viden til at ruste aktører i det kriminalpræventive netværk til at imødegå udfordringen.

Undervisningsmateriale om kildekritik, propagandateknikker og digital trivsel

En online-undervisningspakke om brug af internet og sociale medier er under udvikling. Undervisningspakken er til grundskoler, ungdomsuddannelser og fritidsklubber og har til formål at styrke børn og unges kritiske sans, digitale dannelse og evne til at gennemskue og modstå propaganda og ekstremistiske budskaber, som de kan møde på internettet og sociale medier.

FORSKNING, EVALUERING OG ANALYSE

Forskernetværk

Der er etableret et forskernetværk, hvor myndigheder og forskere mødes, hvis formål er at bidrage til at kvalificere den eksisterende forebyggelsesindsats og den rådgivning, der udgår fra nationale aktører.

Forskning i terrorisme og radikaliserings ved Dansk Institut for Internationale Studier

Siden 2007 har Dansk Institut for Internationale Studier modtaget en bevilling til forskning i terrorisme og radikaliserings med henblik på at styrke den forskningsmæssige indsats på området i Danmark og bidrage til, at indsatserne mod radikaliserings og terrorisme bliver kvalificeret af den nyeste viden på området. Der er til bevillingen nedsat en følgegruppe med repræsentanter fra Statsministeriet, Udenrigsministeriet, Justitsministeriet, Forsvarsministeriet samt Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet.

Evaluering af forebyggelsesindsatsen

En række af de initiativer, der iværksættes som led i forebyggelsen af ekstremisme og radikaliserings, bliver evalueret ved ekstern evaluators for at opnå viden om resultaterne af initiativerne og få anbefalinger til kvalificering af indsatsen.

Evaluering af indsatsen i fængsler

Justitsministeriet har i slutningen af 2015 gennemført en evaluering af indsatsen mod radikaliserings og ekstremisme i fængsler mv., der anbefalede en række konkrete initiativer til styrkelse af indsatsen inden for myndighedssamarbejdet, tiltag mod den enkelte indsatte, religiøse forkynderes rolle og modvirkning af subkulturer.

INTERNATIONALE INDSATSER

Danmark har i en årrække bidraget markant til det internationale arbejde med forebyggelse af radikaliserings og bekæmpelse af ekstremisme. Det sker både i form af målrettede indsatser med det primære formål at forebygge radikaliserings og bekæmpe ekstremisme og mere indirekte, navnlig i form af udviklingspolitiske initiativer, som har fundet sted i lande og regioner, hvor der er grobund for ekstremisme og radikaliserings.

- Danmark bidrager aktivt til den globale koalition til bekæmpelse af ISIL, ikke kun til det militære spor, men også til koalitionens omfattende civile indsatser. Danmark er medleder af en undergruppe i koalitionens, som har til opgave at standse finansielle overførsler til ISIL. Koalitionens arbejde bidrager desuden til at modvirke den verdensomspændende online-propaganda fra ISIL, som også bidrager til radikaliserings i Vesten, herunder i Danmark. Blandt øvrige internationale samarbejder kan det fremhæves, at Danmark i 2011 var blandt de 29 stiftende lande i Global Counter Terrorism Forum, GCTF, hvor Danmark fortsat er aktivt medlem af flere arbejdsgrupper.
- Danmark gennemfører en række antiradikaliseringsindsatser i Mellemøsten og Nordafrika. I Jordan, Libanon og Tunesien gennemføres bl.a. pilotprojektet 'Strong Cities Network' om fremme af tidlig forebyggelse af voldelig ekstremisme gennem netværk på kommunalt niveau i samarbejde med danske kommuner og Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet. I Jordan og Libanon søger Danmark at fremme rollen for forebyggelse i nationale anti-radikaliseringsstrategier. Danmark understøtter en omfattende stabiliseringsindsats i Syrien og Irak, der blandt andet bidrager til at styrke alternativet til ISIL og mindske tiltrækningskraften til radikale grupper.
- Under stabiliseringsprogrammet for Afrikas Horn implementerer PET et projekt rettet mod voldelig ekstremisme i Kenya sammen med det kenyanske nationale anti-terror center (NCTC). Danmark har i en årrække desuden støttet rehabilitering af al-Shabab-afhoppere ved bl.a. at tilbyde dem en erhvervsfaglig uddannelse. Endelig bidrager Danmark til at opbygge de etiopiske myndigheders kapacitet til forebyggelse og bekæmpelse af pengehvidvask og terrorfinansiering, ligesom Danmark under stabiliseringsprogrammet for Sahel støtter Niger, Burkina Faso og Malis regeringer med at bekæmpe organiseret kriminalitet og voldelig ekstremisme.
- I Indonesien støttes indsatser indenfor anti-radikaliserings, terrorbekæmpelse og fremme af religiøs tolerance via udviklingsprogrammet for god regeringsførelse. Formålet med programmet er at udbrede demokratiske værdier, menneskerettigheder og tolerance bl.a. gennem samarbejde med organisationer, uddannelsesinstitutioner og polititræning, hvor der blandt andet undervises i terrorbekæmpelse.

AFTALE OM EN STYRKET INDSATS OVER FOR RELIGIØSE FORKYNDERE

Regeringen og Socialdemokraterne, Dansk Folkeparti og Det Konservative Folkeparti indgik den 31. maj 2016 en aftale om initiativer rettet mod religiøse forkyndere, som søger at undergrave danske love og værdier og understøtte parallelle retsopfattelser. Aftalen omfatter nye tiltag indenfor tre overordnede temaer: 1) fratagelse af offentlig anerkendelse, 2) forhindre indrejse af hadprædikanter og 3) sanktioner. Aftalen omfatter en række delaftaler indgået mellem regeringen og forskellige partier:

Sanktionsliste vedrørende hadprædikanter

Der fremsættes lovforslag om en national liste med navngivne omrejsende udenlandske religiøse forkyndere, som kan udelukkes fra at indrejse under henvisning til, at de må anses for en trussel mod den offentlige orden i Danmark. Listen er offentlig og har karakter af en sanktionsliste, dvs. en forhåndsafgørelse om at nægte visum eller om afvisning på grænsen.

Kriminalisering af udtrykkelig billigelse af visse strafbare handlinger som led i religiøs oplæring

Der fremsættes lovforslag, som kriminaliserer udtrykkelig billigelse af visse strafbare handlinger som led i religiøs oplæring, uanset om ytringerne er fremsat i private eller offentlige sammenhænge. Kriminaliseringen vil alene omfatte ytringer, der fremsættes som led i religiøs oplæring, hvor der er et forkyndende element.

Kortlægning af moskéer

Der eksisterer en undersøgelse fra 2006 af de ca. 115 moskeer, der på daværende tidspunkt eksisterede i Danmark. Undersøgelsen bygger på empirisk materiale indsamlet maj 2004 til januar 2006 og fremlægger detaljerede oplysninger om, hvem der kommer i moskéerne, og hvordan moskéerne er organiserede. Der skal gennemføres en opdateret undersøgelse af moskéer i Danmark i stil med den kortlægning, der blev udført i 2006, som vil gøre det muligt at få et videnskabeligt baseret, tidssvarende overblik over, hvordan moskéerne i 2016 er organiserede, samt detaljerede oplysninger om, hvem der kommer i moskéerne.

Decorum-krav

Indførelse af klare og tydelige krav i form af en lovfæstelse af et decorumkrav til præster, imamer, forkyndere eller tilsvarende embedsindehavere i trossamfund uden for folkekirken, der tildeles vielsebemyndigelse. Der skal stilles tydeligt krav til de pågældende om, at vedkommende skal udvise en adfærd, der ikke gør den pågældende uegnet eller uværdig til at udøve offentlig myndighed.

Obligatorisk kursus i dansk familieret, frihed og folkestyre

Der indføres et obligatorisk kursus i dansk familieret, frihed og folkestyre for præster, imamer, forkyndere og tilsvarende embedsindehavere i trossamfund udenfor folkekirken, der ønsker vielsebemyndigelse, og udenlandske forkyndere, der søger om forlængelse af ophold i Danmark i medfør af udlændingelovens § 9 f, uanset om de samtidig ansøger om vielsebemyndigelse. Ved kurssets afslutning skal de pågældende underskrive en løfteerklæring om at ville overholde dansk lovgivning, herunder om ytrings- og religionsfrihed, ligestilling mellem kønnene og frihed til seksuel orientering, ikke-diskrimination og kvinderettigheder.

Udenlandske donationer

Regeringen har igangsat en undersøgelse af, i hvilket omfang det er muligt at forhindre visse udenlandske donationer. Der er igangsat et tværministerielt arbejde, hvor der ses på, om man i praksis kan gøre mere for at skabe større gennemsigtighed i udenlandsk økonomisk støtte til trossamfund i Danmark, og om det er muligt at indføre en godkendelsesordning for udenlandske donationer.

Lovændring vedrørende frie grundskoler mv.

Der fremsættes lovforslag, om ændring af friskoleloven, så det tydeliggøres, at de frie grundskoler skal udvikle og styrke den demokratiske dannelse hos eleverne. Derudover styrkes tilsynet med de frie grundskoler, så tilsynet får flere redskaber til at undersøge, om kravet om, at friskolerne skal forberede eleverne til at leve i et samfund som det danske med frihed og folkestyre, er opfyldt. Der vil desuden blive gennemført flere uanmeldte tilsynsbesøg på skolerne, ligesom Styrelsen for Undervisning og Kvalitet vil ansætte flere medarbejdere til at føre tilsyn med de frie grundskoler. Lovforslaget fremsættes efter planen i Folketingets åbningsuge.

Skærpelse af folkeoplysningsloven

Aftalen om folkeoplysning betyder, at tilskudskravene til foreninger, der tilbyder folkeoplysende aktiviteter, strammes op, så foreninger, hvis formål eller adfærd modarbejder og underminerer demokrati og grundlæggende friheds- og menneskerettigheder, ikke kan modtage tilskud eller få stillet lokaler til rådighed efter loven. Endvidere indskræpes og styrkes kommunernes tilsynspligt, ligesom der stilles krav om øget gennemsigtighed ved, at kommunerne offentliggør foreningernes tilskudsregnskab og lister over, hvilket foreninger der får henholdsvis tilsagn og afslag på støtte.

5.

Nye indsatser

Den eksisterende indsats til forebyggelse af ekstremisme og radikaliseringsindsats skal videreføres. Og det tværgående myndighedssamarbejde og den helhedsorienterede tilgang, som udgør fundamentet for indsatsen, skal fastholdes. Men set i lyset af de udfordringer, vi står over for i dag, er der behov for at tilføje forebyggelsesindsatsen et markant løft.

Der er behov for at sætte hårdere ind over for fremmedkrigere, kriminelle miljøer og indsatte i fængsler for at bekæmpe radikaliseringsindsats og imødegå nogle af de sikkerhedsmæssige udfordringer, der udspringer fra ekstremistiske miljøer. Der skal iværksættes en flerstrengt indsats over for online-radikaliseringsindsats, så vi både sætter ind for at begrænse udbuddet af ekstremistisk online-indhold og sætter ind for at øge modstandsdygtigheden over for propagandaen. Og i landets

dagtilbud, grundskoler og ungdomsuddannelser skal der arbejdes systematisk for at styrke børns og unges demokratiske dannelse og medborgerskab.

Endelig skal der skabes en mere sammenhængende og robust forebyggelsesindsats gennem et styrket nationalt strategiske fokus og nye tiltag, der skal bidrage til at konsolidere og udvikle det tværgående myndighedssamarbejde nationalt og lokalt. Det lokale tværgående myndighedssamarbejde i de politikreds-baserede info-huse skal have et løft og sagshåndteringen i både politikredse og kommuner skal styrkes gennem bedre rådgivning og udbredelse af virksomme metoder.

De nye initiativer skal således tilføje forebyggelsesindsatsen et løft på en række konkrete indsatsområder:

1. **Mere koordineret og vidensbaseret forebyggelsesindsats**
2. **Styrket indsats i politikredse og kommuner**
3. **Bekæmpelse af ekstremistisk propaganda og forebyggelse af online-radikaliseringsindsats**
4. **Hård kurs mod fremmedkrigere**
5. **Målrettet indsats i kriminelle miljøer**
6. **Styrket indsats mod radikaliseringsindsats i fængsler**
7. **Systematisk indsats i dagtilbud, grundskolen og ungdomsuddannelser**
8. **Aktivisering og inddragelse af lokalsamfund**
9. **Styrket internationalt arbejde**

MERE KOORDINERET OG VIDENSBASERET FOREBYGGELSESIINDSATS

Det stigende antal sager om radikaliserings, og det forhold, at sagerne er mere komplekse og mere alvorlige end tidligere, stiller krav om en mere koordineret og vidensbaseret forebyggelsesindsats. Der er behov for at styrke myndighedernes strategiske fokus og for at styrke samarbejde, koordinering og vidensdeling på tværs af sektorer for at sikre sammenhæng i indsatsen – nationalt og lokalt.

Den nationale koordinering styrkes og rådgivningen til kommunerne og de kriminalpræventive myndighedssamarbejder i regi af info-husene og de kriminalpræventive samarbejder i SSP, PSP og KSP udbygges markant for at bibringe den lokale indsats for at forebygge ekstremisme og radikaliserings et løft.

- **Nationalt videns- og rådgivningscenter om forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings**

Der etableres et nationalt videns- og rådgivningscenter om forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings. Centeret får ansvar for at udføre vidensbaseret rådgivning og opkvalificering af lokale aktører i den brede forebyggelsesindsats, herunder kommuner, info-huse, uddannelsesinstitutioner, sundhedspersonale, boligorganisationer mv. Det skal ske med afsæt i systematisk vidensindsamling, erfaringsudveksling og udvikling af forebyggende metoder.

Det nationale videns- og rådgivningscenter får ansvar for at videreføre, udvikle og styrke de indsats, der i dag varetages af Styrelsen for International Rekruttering og Integration (SIRI). For at skabe et tæt samarbejde mellem centeret og kommunerne foreslås det, at kommuner får mulighed for at indstationere medarbejdere til centeret.

Centeret skal samtidig virke for en større grad af koordinering mellem indsats i forskellige sektorer som socialområdet, undervisningssektoren, sundhedssektoren, den boligsociale indsats og bygge bro til opgaver i regi af Forebyggelsescenteret i PET. I tilknytning til centeret etableres derfor en tværgående koordinationsgruppe med deltagelse af PET, repræsentanter fra de væsentligste nationale myndigheder på området og fra kommuner, regioner og forskningsverdenen.

- **Fælles værktøj til vurdering og visitering af sager om radikaliserings**

Det nationale videns- og rådgivningscenter udvikler et nyt screenings-værktøj, som skal danne grundlag for en fælles systematik for vurdering og visitering af sager i info-husene og blandt de myndigheder, der er involveret i forebyggelsesindsatsen, herunder kommuner, politi og de tværgående kriminalpræventive myndighedssamarbejder i SSP, PSP og KSP. Værktøjet vil også skulle anvendes til progressionsmåling, hvilket både skal styrke de lokale aktørers resultatdokumentation og den generelle viden om, hvad der virker.

- **Kortlægning af indsats og samarbejde i kommuner og info-huse**

Det nationale videns- og rådgivningscenter gennemfører en kortlægning af forebyggelsesindsatsen, som skal sikre viden om, hvordan sager om radikaliserings håndteres i kommuner og info-huse. Kortlægningen skal resultere i anbefalinger til, hvordan arbejdet med forebyggelse af radikaliserings i kommunerne og info-husene yderligere kan understøttes og styrkes fremadrettet. Justitsministeriet vil i tilknytning hertil gennemføre en evaluering af politiets rolle i det radikaliseringsforebyggende arbejde og PET's exitindsats.

- **Styrkelse af de regionale info-huse**

For at understøtte det tværgående myndighedssamarbejde og håndteringen af sager i de regionale info-huse udvikler det nationale videns- og rådgivningscenter, i samarbejde med PET og Rigspolitiets Nationale Forebyggelsescenter, et koncept, som beskriver organisering, sagsgange og rolle- og ansvarsfordeling i info-husene samt koblingen til de kriminalpræventive samarbejder i SSP, PSP og KSP. Der vil være særskilt fokus på, hvordan sager, som knytter sig til personer i overgange fra fængsel, sikret institution eller asylcenter til kommunalt regi, bliver drøftet, vurderet og visiteret i info-huset.

STYRKET INDSATS I POLITIKREDSE OG KOMMUNER

Det stigende antal alvorlige bekymrings- og forebyggelsessager af høj kompleksitet er med til at understrege behovet for at styrke og understøtte den forebyggende indsats lokalt. I politikredse, kommuner og info-huse modtages bekymringsindberetninger fra vidt forskellige aktører. Der er ikke to sager, der ligner hinanden, men tilgangen og proceduren for behandling af en sag er ofte den samme. Samtidig er der nye udfordringer og fokusområder, som fx bekymringssager relateret til flygtningesituationen eller psykisk sårbare.

Politikredse og kommuner efterspørger viden om kvalificeret og professionel håndtering af sager, der varierer fra bløde trivsels-sager til alvorlige sikkerhedssager. Og flere kommuner efterspørger klarere retningslinjer for tilrettelæggelse af forebyggelsesindsatsen, herunder vejledning om foranstaltningsmuligheder og afklaring af retsgrundlaget, blandt andet i forhold til udveksling af oplysninger mellem myndigheder.

Lokale beredskaber skal være på plads, når behovet opstår. Det er afgørende, at politiet har den nødvendige viden og procedurer for risikovurdering af de meget forskelligartede sager om radikaliserings. Og kommunerne skal kunne mobilisere de forskellige dele af det kommunale apparat for at sikre en god opfølgning på sager, som det påhviler kommunen at håndtere.

Det nye nationale videns- og rådgivningscenter om forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings og PET skal i samarbejde med relevante myndigheder iværksætte en række tiltag, der skal styrke forebyggelsesindsatsen i politikredse og kommuner både på et strategisk niveau og i forhold til håndteringen af enkeltsager.

- **Vejledning til politikredsene om sagsbehandling og risikovurdering**

Der udvikles et koncept for enkeltsagsbehandling, som kan udbredes nationalt, men tilpasses lokalt. Konceptet omfatter procedure for behandling af enkeltsager og skal samtidig fungere som et risikostyrings- og vurderingsværktøj, der kan understøtte en ensartet, hurtig og effektiv sagsbehandling. Det nye koncept skal anvendes i sammenhæng med det fælles værktøj til vurdering og visitering af sager om radikaliserings, som udvikles til brug for det tværgående lokale myndighedssamarbejde, blandt andet i regi af info-husene.

- **Exituddannelse for udvalgte medarbejdere i politikredsene**

Der etableres en uddannelse målrettet udvalgte medarbejdere i politikredsene (info-husene). Uddannelsen har til formål, at ruste medarbejderne til at håndtere komplicerede sager, der bevæger sig i spændingsfeltet mellem den "almindelige" bekymringssag og deciderede sikkerhedssager, der koordineres og behandles i samarbejde med PET. Uddannelsen baseres som udgangspunkt på et koncept for forebyggende, anerkendende og tillidsopbyggende samtaler, der inkluderer øvelser i praksis samt fokus på vigtigheden af en koordineret sideløbende sagsbehandling.

- **Vejledning til kommunerne om foranstaltninger i konkrete sager**

Som støtte til kommunernes sagshåndtering udarbejdes på tværs af relevante ministerier en generel vejledning til kommunerne om foranstaltningsmuligheder i konkrete sager om radikaliserings, herunder mentorindsatser, sociale indsatser, herunder tvangsfjernelse, indsatser i forhold til uddannelse, sundhed, beskæftigelse og bolig. Vejledningen skal ligeledes understøtte sagsbehandlingen gennem oplysning om regler for registrering af personoplysninger, underretning og tavshedspligt samt udveksling af oplysninger.

- **Vejledning til kommunerne om samarbejde med foreninger**

Der udarbejdes en vejledning til kommunerne og andre offentlige organisationer om, hvordan de undgår at samarbejde med foreninger og organisationer, som arbejder for at fremme ekstremistiske budskaber og radikaliserings.

- **Kommunale handlingsplaner for forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings**

For mange kommuner vil det være relevant at have lokale handlingsplaner for forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings. Derfor tilbydes rådgivning til kommuner om udarbejdelse af handlingsplaner, som skal styrke samarbejdet på tværs af forvaltninger og sektorer i den enkelte kommune og understøtte en helhedsorienteret forebyggelsesindsats. I rådgivningen vil også indgå vejledning om, hvordan de kommunale handlingsplaner og strategier kan bygge videre på kommunernes eksisterende politikker på fx socialområdet, det kriminalpræventive område, undervisningsområdet mv.

- **Øget fokus på særlige risikogrupper**

Opkvalificering og rådgivning af kommunerne skal udbygges med mere viden og information om forebyggende indsatser over for risikogrupper, som ekstremistiske miljøer målrettet søger at påvirke og rekruttere, fx uledsagede mindreårige flygtninge og psykisk sårbare, som kan være særligt sårbare over for radikaliserings, samt unge kvinder.

- **Nationalt korps af mentorer og forældrecoaches**

Det nationale korps af mentorer og forældrecoaches skal videreføres og styrkes. Der skal uddannes flere mentorer, herunder en større andel kvinder end tidligere, der kan bidrage til en effektiv kommunal indsats over for personer i risiko for radikaliserings eller i ekstremistiske miljøer.

BEKÆMPELSE AF EKSTREMISTISK PROPAGANDA OG FOREBYGGELSE AF ONLINE-RADIKALISERING

Ekstremistiske miljøer udnytter systematisk internettet og sociale medier som platform til at sprede propaganda, rekruttere nye tilhængere og koordinere aktiviteter, og de opnår hurtig spredning af symboler, billeder, film, musik og nyheder med antidemokratiske og voldelige budskaber. Der er behov for en flerstrengt indsats for at bekæmpe ekstremistisk propaganda og forebygge radikaliserings via internettet og sociale medier. Udbredelsen af ekstremistisk online-indhold skal begrænses, ekstremistiske budskabers appel og tiltrækningskraft skal svækkes, og unges modstandsdygtighed over for ekstremistisk propaganda skal styrkes.

- **Kortlægning af ekstremisters brug af sociale medier**

Et nyt digitalt kortlægningsprojekt forankret i PET og politiet skal sikre en mere systematisk afdækning af ekstremisters aktiviteter på de åbne sociale medier. Det skal sikre myndighederne et bedre og mere fyldestgørende, præcist og opdateret billede af den rolle, som navnlig de sociale medier spiller i forhold til radikaliserings og hadforbrydelser i Danmark. Den viden, der indsamles, skal blandt andet bruges til at målrette og styrke de forebyggelsesindsatser, som ministerier, styrelser, kommuner, politi, civile aktører m.fl. gennemfører.

- **Styrket retsforfølgning af spredning af ekstremistisk materiale**

Et styrket forbud mod udbredelse af terrorpropaganda mv. skal skabe bedre grundlag for strafforfølgelse i sager, hvor ekstremistisk materiale viderefremmes bl.a. på de sociale medier. Forslaget vil blive gennemført gennem en ændring af straffelovens terrorbestemmelser.

- **Særlig enhed for bortfjernelse og nyt blokeringsfilter**

Gennem etablering af en ny enhed forankret i PET dedikeres der særlige ressourcer til – i samarbejde med bl.a. internetindustrien – at sikre, at voldeligt ekstremistisk online-materiale hurtigst muligt identificeres og fjernes fra nettet, så børn og unge i mindre grad eksponeres for det. Desuden indføres et internetblokeringsfilter, som skal begrænse adgangen til udenlandske internetsider, som spreder terrorpropaganda mv.

- **National Alliance mod online-radikaliserings**

PET etablerer en National Alliance mod online-radikaliserings, som samler repræsentanter fra myndigheder, organisationer, og civilsamfundsstemmer om at udvikle initiativer, der forebygger online-radikaliserings. Som en del af alliancens etableres et støtte- og træningsprogram, hvor civilsamfundsaktører blandt andet kan få professionel hjælp til udarbejdelse af fx effektive online-film eller kampagner mod ekstremisme og radikaliserings.

- **Digitale fornuftsstemmer**

Der etableres i tilknytning til den Nationale Alliance mod online-radikaliserings et civilsamfundsdrævet korps af digitale fornuftsstemmer, som skal opsøge og engagere sig kritisk i relevante fora, indgå i dialog og udfordre ekstremistiske synspunkter.

- **Mobilisering af unge stemmer i forebyggelse af online-radikaliserings**

Det nationale videns- og rådgivningscenter iværksætter strategisk samarbejde med uddannelsesinstitutioner og mobilisering af unge stemmer som led i indsatsen for at forebygge online-radikaliserings skal udbygges. Unge skal rustes til at benytte digitale medier som platform for at synliggøre positive alternativer til ekstremistiske budskaber, og unge skal involveres i at udvikle nye målrettede aktiviteter, der forebygger online-radikaliserings – særligt blandt unge.

- **Undervisnings- og informationsmaterialer om kritisk tænkning**

Der udvikles, blandt andet i samarbejde med Medierådet for Børn og Unge, undervisnings- og informationsmateriale til foreninger, klubber, ungdomsorganisationer og undervisningsinstitutioner, der skal bidrage til at understøtte udvikling af børn og unges digitale dannelse og kritiske sans, så de kan gennemskue manipulation og blive mere modstandsdygtige over for ekstremistisk propaganda.

HÅRD KURS MOD FREMMEDKRIGERE

Truslen fra hjemvendte fremmedkrigere er reel. Ophold i konfliktzoner i udlandet kan føre til bl.a. radikaliserings, brutalisering og (øget) voldsparathed, og personer, som kommer til Danmark fra konfliktzonen, kan være motiveret til at gennemføre et angreb herhjemme. Samtidig kan hjemvendte fremmedkrigere påvirke og radikalisere andre med deres ekstremistiske synspunkter.

Den hårde kurs mod fremmedkrigere skal fastholdes og suppleres med yderligere initiativer, som kan supplere og understøtte de tiltag, der allerede er iværksat. I den forbindelse skal der sættes fokus på, hvordan vi gør det mindre attraktivt for herboende at rejse ud som fremmedkrigere, og hvordan vi sørger for at skærme børn og unge, som er sårbare over for ekstremistisk påvirkning, fra hjemvendte fremmedkrigeres radikaliserings.

- **Stop for offentlige ydelser til fremmedkrigere**

Fremmedkrigere skal ikke kunne finansiere deres ophold i konfliktzoner med offentlige ydelser. Derfor undersøges muligheden for at udvide den gældende ordning om udbetalingsstop og tilbagebetalingskrav til andre offentlige ydelser, så den ikke kun omfatter kontanthjælp, integrationsydelse eller arbejdsløshedsdagpenge, men også ydelser som fx SU, førtidspension og sygedagpenge.

- **Beskyttelse af børn og unge mod hjemvendte fremmedkrigere og andre terrordømte**

Der er behov for at skærme børn og unge, der som udgangspunkt ikke besidder den samme modstandskraft som voksne og derfor er sårbare over for ekstremistisk påvirkning, fra hjemvendte fremmedkrigere og (andre) terrordømte. Børneattestordningen skal udvides til også at omfatte personer, som er idømt fængsel efter straffelovens terrorbestemmelser. Børneattestordningen forpligter myndigheder, institutioner, virksomheder og foreninger mv. til at indhente en børneattest, inden de ansætter eller beskæftiger personer, der som led i udførelsen af deres opgaver skal have direkte kontakt med børn under 15 år.

MÅLRETTET INDSATS I KRIMINELLE MILJØER

Erfaringer viser, at der i de miljøer, hvor radikaliserings og rekruttering til terrorisme finder sted, både begås kriminalitet, der relaterer sig direkte til ekstremisme, og andre former for kriminalitet, som fx organiseret bandekriminalitet, skatte- og momssvig, socialt bedrageri eller anden berigelseskriminalitet.

Der skal sættes mere konsekvent ind over for kriminalitet i de radikaliserede miljøer. En styrket efterforskning og retsforfølgning skal gøre det mindre attraktivt at tilslutte sig og være del af disse miljøer. Desuden skal det vanskeliggøre og modvirke forberedelsen af terrorhandlinger og udrejser til konfliktområder mv.

- **Konsekvent indgriben over for ekstremistiske udtalelser**

Rigspolitiet og Rigsadvokaten udarbejder nye retningslinjer til politiet og anklagemyndigheden, som skal sikre, at de retshåndhævende myndigheder reagerer konsekvent i sager om strafbare, ekstremistiske udtalelser. Rettighedsfrakendelse vil eksempelvis skulle overvejes, fx hvis en skolelærer udtrykker støtte til en terrorforbrydelse, og der er en nærliggende fare for, at vedkommende misbruger sin stilling.

- **Målrettet og konsekvent indsats mod "almindelig" kriminalitet i radikaliserede miljøer**

Der skal sikres en mere målrettet og konsekvent indsats mod den "almindelige" kriminalitet, der begås i radikaliserede miljøer. På grund af myndighedernes fokus på at afdække sikkerhedstrusler kan der være en risiko for, at "almindelig" kriminalitet i nogle tilfælde ikke retsforfølges. Indsatsen forudsætter et tæt samarbejde mellem PET, som overvåger de pågældende miljøer, og det øvrige politi, som forestår efterforskningen af øvrig kriminalitet.

- **Styrkede metoder til forebyggelse af cross-over rekruttering**

I regi af det nye videns- og rådgivningscenter om forebyggelse af ekstremisme og radikalisering udvikles i samarbejde med PET og Rigspolitiets Nationale Forebyggelsescenter nye metoder til forebyggelse af rekruttering af personer fra kriminelle miljøer til ekstremistiske miljøer, herunder gennem et øget fokus på exitindsatsen for personer, der ønsker at forlade rocker- og bandemiljøet. Metodeudviklingen skal tage udgangspunkt i det igangsatte forskningsprojekt om cross-over radikalisering.

STYRKET INDSATS MOD RADIKALISERING I FÆNGSLER

Det er væsentligt at sikre, at indsatte med ekstremistiske holdninger ikke påvirker medindsatte i radikaliserende retninger. Derfor er det vigtigt, at der gribes hurtigt og effektivt ind over for indsatte, så snart de udviser tegn på radikalisering.

Der er allerede iværksat flere tiltag, som skal styrke indsatsen mod radikalisering blandt indsatte i fængslerne. Hvis der i højere grad skal gribes fat om problemernes rod, er der dog behov for yderligere tiltag.

- **Ny radikaliseringsenhed og styrket IT-plattform i Kriminalforsorgen**

For at styrke Kriminalforsorgens samarbejde med eksterne myndigheder (PET, anklagemyndigheden, politiet og kommuner mv.) – og samtidig sikre en styrket koordination af antiradikaliseringsarbejdet inden for Kriminalforsorgens institutioner – etableres en ny radikaliseringsenhed og et centralt kontaktpunkt i Direktoratet for Kriminalforsorgen.

Kriminalforsorgens IT-systemer opgraderes, så de i højere grad kan håndtere oplysninger om tegn på radikalisering, f.eks. oplysninger om den indsatte adfærd, oplysninger fra mentorforløb, sikkerhedsmæssige indgreb eller andre særlige foranstaltninger.

- **Nye exit-værktøjer og opkvalificering af medarbejdere**

For at sikre at der gribes tidligere ind, og at exitforløb bliver mere sammenhængende, indføres nye motivationsprogrammer og handlingsplaner for indsatte, der udviser tegn på radikalisering og ekstremisme. Det gøres til en betingelse for prøveløsladelse, at radikaliserede indsatte, der er dømt for terror mv., deltager aktivt og konstruktivt i et exit-forløb. For at styrke fængselspersonalets forudsætninger for at opdage bekymringstegn i forhold til radikalisering og ekstremisme styrkes deres uddannelse i forhold til sprog, kulturelle normer mv.

- **Skærpet screening og tilsyn med religiøse forkyndere i fængsler**

Der indføres en skærpet procedure for screening og tilsyn med religiøse forkyndere i fængsler. Der indføres krav om, at religiøse prædikener i kriminalforsorgens institutioner som udgangspunkt skal foregå på dansk.

- **Undersøgelse af modeller for sektionering i fængsler**

Justitsministeriet, Kriminalforsorgen og PET gennemfører en undersøgelse af fordele og ulemper med forskellige modeller for sektionering af radikaliserede indsatte gennem etablering af særlige afdelinger i fængslerne mv. I undersøgelsen inddrages bl.a. erfaringer fra andre lande.

- **Deltagelse i exit-program som krav for prøveløsladelse**

Der indføres krav om, at radikaliserede indsatte, der er dømt for terror, skal deltage i et exitprogram for at blive prøveløsladt. Det skal styrke motivationen for, at radikaliserede indsatte indgår i exitforløb, som kan påvirke dem til at ændre adfærd og motivere dem til at forlade det radikale miljø.

SYSTEMATISK INDSATS I DAGTILBUD, GRUNDSKOLEN OG UNGDOMSUDDANNELSER

Dagtilbud, grundskoler og ungdomsuddannelser spiller en afgørende rolle i forhold til at styrke børn og unges modstandskraft mod ekstreme holdninger og bevægelser. Der skal derfor igangsættes en systematisk indsats i dagtilbud, grundskolen og på ungdomsuddannelser, der skal styrke arbejdet med at fremme børn og unges demokratiske dannelse, medborgerskab og kritiske kompetencer.

- **Øget fokus på tidlig forebyggelse i dagtilbud, grundskolen og ungdomsuddannelser**

Der igangsættes udviklingsforløb i en række dagtilbud, grundskoler og ungdomsuddannelser, der skal kvalificere lærere og pædagogers arbejde med at styrke børn og unges modstandskraft mod ekstremistiske holdninger og bevægelser, blandt andet gennem et styrket fokus på børn og unges demokratiske kompetencer og erfaringer.

- **Nye metoder og opkvalificering af fagprofessionelle**

Der udvikles pædagogiske metoder og redskaber til forældreinddragelse og til at fremme børn og unges evner til at deltage i sociale fællesskaber og foretage kritisk refleksion. Et større antal fagprofessionelle i dagtilbud, grundskoler og på ungdomsuddannelser opkvalificeres til at arbejde systematisk med metoderne.

- **Mønsterskoleprojekt for at forebygge hadforbrydelser**

For yderligere at styrke skolernes forudsætninger for at forebygge polariserende og forulempende adfærd samt håndtere adskilthed, fordomme og stereotyper, gennemføres et udviklingsprojekt på udvalgte skoler. Projektet skal navnlig sætte fokus på skoleledelsen og lærernes pædagogiske praksis, dialogkompetencer m.v.

AKTIVERING OG INDDRAGELSE AF LOKALSAMFUND

Foreninger, klubber, ressourcepersoner og boligsociale medarbejdere, som er aktivt til stede i lokalmiljøet kan bidrage til at øge modstandskraften over for ekstremisme og radikaliserings – selvom det ikke i sig selv er formålet med deres aktiviteter. Lokale foreninger og ressourcepersoner kan medvirke til at sikre, at der er positive og inkluderende alternativer til de ekstremistiske miljøers tilbud om identitet og fællesskab. Samtidig har personer i lokalmiljøet ofte forudsætning for at skabe relationer til personer, der ikke har tillid til myndighederne og derfor ikke kan nå via myndighedsindsatser. Der er behov for i endnu højere grad at inddrage civilsamfundet og lokale ressourcepersoner i indsatsen for at forebygge ekstremisme og radikaliserings. Samtidig er der behov for i højere grad at imødegå udvikling af parallelsamfund, som kan danne grobund for radikaliserings i udsatte boligområder.

- **Forbedret indsats i ghettoområder og udsatte boligområder**

Det er uacceptabelt, at der i Danmark findes mennesker, der reelt er isolerede fra det omgivende samfund, og som lever efter egne normer og regler. Derfor vil regeringen fremlægge en plan til at forbedre indsatsen i ghettoområderne.

- **Styrkede metoder til forebyggelse i boligområder**

Det nationale center for forebyggelse af ekstremisme og radikaliserings skal i samarbejde med Rigspolitiets Nationale Forebyggelsescenter, kommuner og boligorganisationer udvikle indsatser, som målrettet adresserer udfordringerne med ekstremisme og radikaliserings i udsatte boligområder, som i forvejen har indsatser i regi af de boligsociale helhedsplaner. Indsatserne udvikles under inddragelse af politiets igangværende indsatser i de særligt udsatte boligområder og skal med inspiration fra lignende initiativer i udlandet særligt fokuseres på at forebygge rekrutteringen af yngre søskende til personer i ekstremistiske miljøer.

- **Udvidelse af PET's outreach-indsats**

PET's outreach-indsats, der indgår som en del af den tidlige, efterretningsdrevne forebyggelsesindsats, udvides, så det eksisterende netværk af civile foreninger og ressourcepersoner bruges mere effektivt til at omsætte idéer til konkrete bæredygtige aktiviteter og projekter. Indsatsen koordineres og afstemmes med politikredsenes indsatser, herunder indsatserne i de særligt udsatte boligområder.

STYRKET INTERNATIONALT ARBEJDE

I en verden, hvor ekstremisme og radikalisering i stigende grad er grænseoverskridende problemer, er der behov for ikke kun at styrke Danmarks internationale indsatser på området, men også for at integrere lokale, nationale og internationale indsatser i endnu højere grad end i dag. Følgende initiativer kan umiddelbart igangsættes.

- **Styrkelse af samtænkningen mellem nationale og internationale indsatser**

Danske myndigheder kan blive endnu bedre til at sikre, at nationale og internationale indsatser spiller sammen eller supplerer hinanden, hvor der er mulighed for positive synergier – herunder i EU-regi. Den udfordring vil blive adresseret som en del af arbejdet med regeringens kommende udenrigs- og sikkerhedspolitiske strategi.

- **Styrke Danmarks bidrag til den globale koalition til bekæmpelse af ISIL**

Koalitionssamarbejdet har vist sig som et effektivt forum for internationalt samarbejde om bekæmpelse af ekstremisme. Danmark forventer fremadrettet at styrke de civile aktiviteter i koalitionen med indsatser, hvor Danmark har en interesse og kan gøre en forskel. Det gælder blandt andet bidrag til at standse terrorfinansiering og øge modstandskraften i lokal-samfund, især blandt unge, mod voldelig ekstremisme og rekrutteringsforsøg. Koalitionens relevans bliver ikke mindre, når ISIL's geografiske kalifat er nedkæmpet, for det 'virtuelle kalifat' vil bestå.

- **Styrket international informationsudveksling om fremmedkrigere**

Regeringen ønsker at styrke den internationale udveksling af oplysninger om kendte eller formodede fremmedkrigere, herunder gennem Europol-systemer og andre EU-databaser, så vi bl.a. gør det europæiske sikkerhedsnet mere fintmasket. PET vil i den forbindelse bl.a. udstationere en medarbejder til Europol for at sikre en mere effektiv og smidig deling af oplysninger.

- **Bygge videre på lovende initiativer i Mellemøsten**

I fortsættelse af antiradikaliseringssamarbejdet i samarbejde med SIRI i Jordan, Libanon og Tunesien kan indsatsen udbredes til andre lande i regionen. Givet den mellemøstlige regions uheldige status som primært kampområde for globale jihadister – herunder med forbindelser til Danmark – vil regionen også fremadrettet være i centrum for danske indsatser på området, herunder eksempelvis gennem 'Strong Cities Network'.

- **Fortsætte og videreudvikle projekter på Afrikas Horn**

Danmark er ved at høste sine første erfaringer med projekter, der har til formål at forebygge radikalisering og voldelig ekstremisme på Afrikas Horn. PET's samarbejde med de kenyanske myndigheder er et eksempel på et projekt, som leverer resultater, fordi der på nationalt niveau er stor interesse for at lære af de danske erfaringer på forebyggelsesområdet.

- **Fokus på udviklingspolitikens relevans for forebyggelsen**

Forebyggelse af voldelig ekstremisme og radikalisering indtænkes i den kommende udviklingspolitiske og humanitære strategi. Afhængig af den lokale kontekst kan fremme af god regeringsførelse og respekt for menneskerettigheder samt jobskabelse være effektive og langsigtede midler til at modgå en negativ udvikling. Det samme kan forebyggelsesindsatser med direkte sigte på grupper og navnlig unge, der er i særlig risiko for radikalisering, samt fokus på lokale myndigheders kapacitet til at håndtere sådanne grupper.

- **Opbygning og udbygning af projekter i udsatte lande**

I Somalia, Kenya, Mali, Burkina Faso og Niger er det hensigten fortsat at undersøge mulighederne for at fokusere på de områder, hvor Danmark har særlige forudsætninger for at inspirere nationale og lokale partnere til at udvikle og implementere nye løsningsmodeller. Også steder som Indonesien og Bangladesh er der interesse for danske erfaringer med anti-radikaliseringsindsatser.

**FOREBYGGELSE OG
BEKÆMPELSE AF
EKSTREMISME OG
RADIKALISERING
NATIONAL
HANDLINGSPLAN**

2016/17:2

**Henvendelse om publikationen
kan i øvrigt ske til**

Udlændinge-, Integrations-
og Boligministeriet
Slotsholmsgade 10
1216 København K
Tlf 6198 4000
www.uibm.dk

Omslag

Kontrapunkt

Layout

Michael Lund

Tryk

Rosendahls a/s

ISBN

978-87-93422-20-9

ISBN elektronisk Publikation

978-87-93422-29-2

Publikationen kan hentes på

www.uibm.dk

5041 0457
Ecolabelled Printed Matter

